

En psykologisk genovervejelse af moralsk stress

Et argument for et nyt forskningsparadigme

Rapportens samlede antal tegn

(med mellemrum & fodnoter): 114655

Svarende til antal normalsider á 2400 tegn: 47,77

Simon Schjermer Lauridsen, Studienummer: 20192982

Vejleder: Einar Baldursson

**4. semester, Kandidatuddannelse i
psykologi.**

Specialeafhandling

Aalborg Universitet

Dato: 31.05 2024

Indholdsfortegnelse

Abstract	2
1. Indledning	2
2. Definitioner af moralsk stress	3
3. Problemformulering	8
4. Snævre og brede definitioner af moralsk stress	8
4.1 En kategorisering af definitioner	12
5. Det moralske element i moralsk stress	15
5.1 Den perciperet moralsk uønsket situation	15
5.2 Allokering af ressourcer til slægt/slægtskabsselektion	17
5.3 Gensidighed	18
5.4 Reciprocitet	21
5.5 Konfliktløsning	23
5.6 MAC og omsorgssituationer med fremmede	25
6 Effekten af moralsk stress	27
6.1 Menneskets moralske emotioner	27
6.2 Selvbevidste emotioner: Skyld og skam	29
6.3 Andre-fordømmende emotioner: Vrede, foragt og væmmelse	30
6.4 Andre-lidende emotioner: Emotionel empati	31
6.5 Emotionel empati som led i moralsk kognition.	32
6.6 Moralsk stress og stress	34
6.7 Andre konsekvenser af moralsk stress	35
6.8 Effekter af moralsk stress	36
6.9 Er klassisk/snæver moralsk stress et distinkt psykologisk fænomen?	37
7 En psykologisk forståelse af moralsk stress	38
7.1 Problemet med de brede definitioner af moralsk stress	38
7.2 Det næste trin	43
8 Konklusion	44
9 Referenceliste	46

Abstract

Moral Distress remains an increasingly popular term in organizational and nursing literature, despite significant terminological confusion and controversy about what the term does, and should, refer to. This project argues in favor of a psychological, theory-driven approach to pinpointing a fitting definition for the term. By discussing and analyzing current mainstream definitions for moral distress, it is argued that these definitions broadly fit into four different categories: 1) classical definitions, 2) narrow definitions, 3) broad definitions and 4) alternative definitions. Building upon the broad definitions, a variety of theory from evolutionary, social and moral psychology is drawn upon to explore the likely elicitors and consequences of moral distress. Using Curry's (2016) Morality as Cooperation theory as a framework, a vast variety of negative moral situations are identified in the modern workplace, that have not previously been considered in moral distress research. Likewise, drawing upon theories of moral emotions and empathy reveals, that current understandings of the psychological effects and moral-cognitive processes involved in moral distress are underdeveloped. It is therefore argued that integrating psychological theory can solve some of the current terminological confusions about moral distress, by grounding the term in modern understandings of what morality really is. For this purpose, a two-fold definition of moral distress is suggested. Moral distress can be defined as the negative emotional, psychological, motivational, and physiological effects that occur in response to a perceived morally undesirable situation. This broad definition opens for the possibilities of integrating other organizational terms, that are related to morality, into a broader framework, such as bullying, lack of reciprocity, free-rider problems, work-life balance, and many others. While these are distinct phenomena, it is argued that there is evidence to suggest, they draw upon the same underlying psychological mechanisms. Due to this being a significant broadening of moral distress' original object of inquiry, an additional definition for distress is proposed, which is identical to the former, but only focuses on the distress of caregivers in nursing and similar professions. By referring to 'care-distress' and moral distress separately, confusion is avoided, and a new paradigm of research into the psychological effects of morality on modern organizations is made possible.

1. Indledning

Den første gang jeg hørte begrebet 'moralisk stress' var til en konference på Christiansborg, København i 2023. Konferencen var afholdt af Socialpædagogernes Landsforbund i samarbejde med Socialdemokratiet, og omhandlede bredt set de mange arbejdsmiljøudfordringer, som findes i socialpædagogisk arbejde. Konferencen kom som led i en længerevarende forskningsindsats, jeg har deltaget igennem min kandidatuddannelse, om at belyse, samt finde løsninger til, disse udfordringer i arbejdsmiljø. Jeg havde dog i en længere periode haft en betydelig interesse i stress og specielt moralpsykologi, hvorfor omtalen af et fænomen kaldet 'moralisk stress' med det samme optog min interesse. Konteksten for begrebets inddragelse kom fra historier omkring hvordan øget bureaukrati, regler, krav for dokumentation og topstyring fratager socialpædagoger kontrollen over eget arbejde, og således får dem til at føle at de negligerer borgere, når de ikke er i stand til at føre den praksis, de anser som bedst. Moralisk stress blev således brugt til at referere til de følelser af frustration, skyld og dårlig samvittighed som socialpædagogerne følte.

Både opmærksomhed og forskning omkring moralisk stress har vokset betydelige inden for de seneste år. Ifølge Pubmed blev flere forskningsartikler omkring moralisk stress publiceret i årene 2013-2016 end de forrige tre årtier (Jameton, 2017), og Aalborg Universitets arbejds-og organisationslinje tilføjede i 2023 en forelæsning omkring moralisk stress på kandidatens 1. semester. Denne udvikling giver speciel god mening i en dansk kontekst, grundet den forøget politiske opmærksomhed på afbureaukratisering af arbejdspladser i velfærdssektoren (Schjørring, 2024). Moralisk stress har således en nutidig samfundsmæssig relevans, eftersom det er direkte relateret til arbejderes kontrol over egen arbejdsplads. Ydermere kan det også argumenteres at de moralske aspekter af menneskelig social organisering er underdokumenteret i moderne organisatorisk teori. Nyere moralpsykologisk teori indikerer at moral spiller en fundamental rolle i menneskelige sociale fællesskaber (Curry, 2016; Graham et al., 2013). Moralisk stress kan dermed være en mulighed for bedre at belyse disse aspekter af organisationer, og således finde ud af hvilken rolle moral spiller for arbejdsmiljø i organisationer.

Det var deriblandt disse årsager som motiverede mig til at engagere med den ganske omfattende forskningslitteratur omkring moralsk stress. At engagere med denne litteratur har dog på mange måder været utilfredsstillende. På den ene side har forskning omkring moralsk stress fundet betydelig evidens på, at moralsk stress er et fænomen, som eksisterer i mange professionelle discipliner, kan have betydelige negative konsekvenser for menneskers arbejdsmiljø- og trivsel og lader til at være mulig at mitigere gennem interventioner. I et metareview af studier omkring risikofaktorer, effekter og interventioner af moralsk stress hos sygeplejersker, fandt Burston & Tuckett (2012) at, moralsk stress resulterede i at sygeplejersker oplevede negative følelser mod sig selv, deres kollegaer og systemet i dets helhed. Følelserne mod selvet var rapporteret til primært at være skyld, smerte over at have fejlet, sorg, emotionel udmattelse, løsrivelse, burnout samt reduktion af selvværd. Burston & Tuckett (2012) fandt dog også at både individuelle interventioner, eks. undervisning af personale i etik, og systemiske interventioner, såsom implementeringen af inter-professionelle forum for diskussion af moralske problemstillinger, kan reducere forekomsten af moralsk stress. De argumenterede for at disse interventioner reducerede moralsk stress ved at eliminere barrierer for moralsk handlerum, samt bidrage til dannelsen af bedre coping-mekanismer. Ligeledes fandt Dacar, Covell & Papathanassoglou (2019) også svag evidens for workshops, som en effektiv potentiel måde at reducere moralsk stress, men konkluderede også at mere forskning er nødvendigt, for at disse skal kunne udvikles optimalt. Morley et al. (2021) lavede et review af 16 artikler omkring interventioner mod moralsk stress, og fandt mixed evidens for effektiviteten af disse, samt argumenterede for mere metodologisk grundighed og præcision i forskning omkring disse interventioner. De påpegede dog at nogle interventioner, specielt edukations-baseret interventioner, lader til at være en specielt lovende, på trods af mangel på høj-kvalitets studier. Moralsk stress virker således til at være et reelt problem, og investering af forskningsressourcer i at finde interventioner til dette problem lader til at være en meningsfuld bestræbelse.

På den anden side lider forskning i moralsk stress af betydelige uenigheder blandt forskere, omkring hvad begrebet bør omhandle, samt en længere række af konceptuelle problematikker på tværs af forskellige lejre af forskere, der hver har egne opfattelser om hvad moralsk stress bør henvise til. Sådanne konceptuelle problematikker er måske

uundgåelige, siden moralsk stress er et subjektivt moralsk fænomen med en betydelig bredde af potentielle effekter og årsager. Disse konceptuelle problemer har dog ledet til udfordringer i at producere en kohærent base af viden omkring fænomenet (Hamric, 2012). Hvis forskere benytter forskellige operationaliseringer af moralsk stress i deres forskning, så vil de ende med at undersøge fundamentalt forskellige fænomener, hvilket hindrer dannelsen af denne samlet vidensbase. Johnstone & Hutchinson (2013) argumenterede for at begrebet decideret bør opgives, grundet de gennemgående konceptuelle og metodiske problemer, som har plaget forskning i moralsk stress, siden feltets begyndelse. Mængden af udført forskning i moralsk stress har dog fortsat vokset de sidste årtier (Jameton, 2017), på trods af at feltet endnu ikke har fundet løsninger på begrebets mange problemer.

Problemet for mit perspektiv er dog ikke blot de konceptuelle og definitions-mæssige problematikker, selvom disse er ret udbredte og relevante. Problemet ligger også i at der er en lang række fundamentale psykologiske spørgsmål omkring moralsk stress, som indtil videre er ubesvaret: hvad det fundamentalt set er, hvordan det fungerer, og hvorfor det forekommer. Jeg vil igennem dette projekt forsøge at besvare disse spørgsmål, men først vil jeg kort gennemgå begrebets historie samt dens mest udbredte definitioner.

2. Definitioner af moralsk stress

Begrebet moralsk stress¹ blev først indført af filosof Andrew Jameton (1984) i hans bog *Nursing Practice: The Ethical Issues*. Bogen var skrevet til at analysere de moralske og etiske problemstillinger, som sygeplejersker oplever i deres daglige arbejde, samt give en række værktøjer til sygeplejersker for at håndtere disse moralske problemstillinger. Jameton (1984) inddeler disse moralske problemer i tre forskellige typer: *Moralsk usikkerhed*, *moralske dilemmaer* og *moralsk stress*. Moralsk usikkerhed forekommer når et individ ikke ved hvilke moralske principper og værdier bør benyttes i en given situation, eller hvad det moralske problem egentlig er (Jameton, 1984). Moralske dilemmaer fore-

¹ På engelsk *moral distress*. Denne oversættelse er udbredt i den begrænset mængde af dansk litteratur der findes omkring emnet (Vaaben, Olesen & Gylling, 2023; Kjærgaard, 2018). Sådanne oversættelse er på mange måder uheldig, eftersom det engelske ord *distress* henviser til "great mental or physical suffering, such as extreme anxiety, sadness or pain..." (McIntosh, 2013). Termet 'moralsk stress' henviser derfor ikke udelukkende til en stressreaktion, men bør forstås først og fremmest som en emotionel reaktion.

kommer når to eller flere moralske principper kan benyttes i en given situation, men er i en tydelig konflikt med hinanden. Moralsk stress forekommer når et individ ved hvad det er rigtigt at gøre, men institutionelle barrierer gør denne handling næsten umulig at udføre. Det er vigtigt at pointere at Jameton ikke hentyder til 'stress' i klassisk forstand, men bruger ordet til at beskrive en primært emotionel reaktion. Som Jameton skriver:

Nurses feel guilt and real moral distress when they perform procedures that they feel are morally wrong and can find no way to avoid. Incompetent practice and "medically justified" pain... are common causes of nurses' distress (Jameton, 1984, p. 283).

Når Jameton benytter anførselstegn omkring ordene 'medically justified' henviser han til situationer, hvor sygeplejersker bliver tildelt opgaver af læger, som er smertefulde for patienten, og som bliver opfattet som unødvendigt af sygeplejersken. Sygeplejersken får derfor følelsen af at gøre unødvendig smerte på sårbare patienter, hvilket er det som forårsager den moralske stress-respons. Jameton (1984) beskriver hypotetiske eksempler på sådanne situationer, såsom: "An oncology nurse is assigned to perform a painful test on a child. The child is dying, and the nurse believes that the test is irrelevant to the child's welfare" (Jameton, 1984, p. 283). Sygeplejerskeren i eksemplet er overbevist om at det ikke er moralsk rigtigt at udføre testen, men har ikke tilstrækkelig indflydelse over situationen til at nægte opgaven, og føler sig derfor tvunget til at udføre en moralsk problematisk handling.

Udover disse grundlæggende beskrivelser og eksempler, bliver begrebet moralsk stress næsten ikke nævnt andre steder i Jametons (1984) bog. Konceptet blev dog videreudviklet, først af Wilkinson (1987), som udvidede begrebet til også at henvise til den effekt, som moralsk stress kan have på sygeplejersker:

Moral distress is defined by the author as the psychological disequilibrium and negative feeling state experienced when a person makes a moral decision but does not follow through by performing the moral behavior indicated by that decision (Wilkinson, 1987, p. 16).

Jameton bygger videre på Wilkinsons definition i hans artikel: *Dilemmas of moral distress: Moral responsibility* (1993). Her pointerer han, at når Wilkinson hentyder til at en person ikke udfører den adfærd, som er i overensstemmelse med personens moralske vurdering, så er det grundet institutionelle begrænsninger, og ikke personens egen mangel på motivation eller beslutsomhed. Jameton (1993) udvider definitionen yderligere ved at skelne mellem *indledende* og *reaktiv* moralsk stress. Indledende moralsk stress skal her forstås, som den akutte negative følelsesmæssige reaktion personer oplever, når de ikke kan udføre den handling, de anser som moralsk korrekt, grundet institutionelle barrierer. Reaktiv moralsk stress skal derimod forstås som en længerevarende reaktion, der opstår når personer ikke agerer på deres indledende moralske stress. Jameton (1993) beskriver indledende moralsk stress som at indebære følelser af frustration, vrede og angst, imens reaktiv moralsk stress kan indebære følelser af vrede, frustration, skyld, værdiløshed samt resultere i hjertebanken, mareridt, gråd, diarré og hovedpine. Hvis reaktiv moralsk stress bliver kronisk, er den også associeret med forøget risiko for udbændthed, samt øget risiko for opsigelse af arbejde (Jameton, 1993; Corley, 2002). Det er således denne definition, som Jameton (1993) præsenterer, jeg i resten af dette projekt vil betegne som den klassiske definition for moralsk stress. Årsagen til at beskrive denne definition som den 'klassiske' definition, er at der er betydelige uenigheder blandt forskere, omkring hvad moralsk stress bør hentyde til inden for organisatorisk teori, til sådanne punkt, at det ikke er muligt at pege på nogen overordnet definition for fænomenet (Campbell, Ulrich & Grady, 2016). Et studie af Morley et al. (2019) undersøgte blot 34 forskellige forskningsartikler omkring moralsk stress, og fandt 20 forskellige definitioner for moralsk stress på tværs af disse artikler. Disse definitioner varierer drastisk i hvor meget de ligner eller afviger fra Jametons klassiske definition. Nogle var næsten identiske med den klassiske, imens andre, såsom definitionen benyttet af McCarthy & Deady (2008), indebar mindre ændringer:

... we think that it is best viewed as an umbrella concept that captures the range of experiences of individuals who are morally constrained. Generally speaking, when individuals make moral judgements about the right course of action to take in a situation, and they are unable to carry it out, they may experience moral distress. In short, they know what is the right thing to do,

but they are unable to do it; or they do what they believe is the wrong thing.
(p. 254).

Den primære forskel på denne definition og den klassiske definition for moralsk stress lægger i karakteren af den begrænsende faktor, som forårsager den moralske stress. Jametons klassiske definition specificerer at moralsk stress er et produkt af institutionelle barriere, hvilket McCarthy & Deady (2008) udvider til at være hvad som helst som begrænser individets i at gøre det, de anser som moralsk rigtigt. Moralsk stress er således ikke et produkt af institutionelle barriere, men et produkt af hvilken som helst faktor, der kan begrænse et individs moralske agens i en situation. En forlængelse af denne udvikling kan endda ses i Gini, Thornberg & Pozzolis (2020) undersøgelse af moralsk stress og mobning. Jf. deres udlægning af moralsk stress kan den faktor, som forhindrer et individ i at gøre det de ser som moralsk rigtigt, også være intern, såsom følelser af frygt for at gøre det rigtige, eller mangel på self-efficacy. Der ses dermed at være betydelige forskelligheder i hvordan forskellige definitioner anskuer karakteren af de begrænsninger i moralsk handlerum, som er nødvendige for at moralsk stress kan finde sted. I Jametons (2017; 2013) nyere publikationer lader han til at løse kravet omkring at begrænsningerne på individers moralske agens skal være institutionelle, men skriver i stedet at alle situationer hvor mennesker begrænses i at gøre det de anser som moralsk rigtigt, kan resultere i moralsk stress. Jametons nyere definition er dermed ikke den samme som hans klassiske, hvorfor jeg vil henvise til denne som den *snævre* definition for moralsk stress.

Ligesom der ses at være variation blandt definitioner, omkring hvilke kriterier er nødvendige for at skabe moralsk stress, så varierer definitioner også, i hvilke symptomer moralsk stress forårsager. Den klassiske definition beskriver at moralsk stress kan resultere i psykologisk ubalance, samt negative følelsesmæssige tilstande, såsom vrede, frustration og skyld (Wilkinson, 1987). Trods denne definition, fandt Wilkinson (1987) også en række fysiologiske symptomer på moralsk stress, såsom diarré, hjertebanken og hovedpine. Det er således alment accepteret at moralsk stress resulterer i fysiologiske symptomer, men de nævnes ikke i en række definitioner af moralsk stress (Cambell et al., 2016; Morley et al., 2019), og virker til at blive ignoreret i en betydelig mængde af

undersøgelser omkring fænomenet. Definitioner af moralsk stress er desuden sjældent særlig specifikke omkring hvilke psykologiske, emotionelle, fysiologiske og adfærdsmæssige konsekvenser moralsk stress har, og ikke har.

Der ses således at være en betydelig vaghed omkring hvilke forudsætninger som forårsager moralsk stress, samt hvilken effekt moralsk stress har. I en nyere artikel beskriver Jameton (2017) selv konceptet som at være vagt, samt dets relation til en række relateret psykologiske fænomener:

What does the power of moral distress derive from? Why is being labeled as “moral” distress and not simply as psychological distress? Are we really talking about something more like conscience, guilt, shame, or regret? (Jameton, 2017., p. 618).

Jametons indrømmelse omkring moral distress' uklarhed kan virke undrende; hvordan kan så fundamentale spørgsmål omkring et begreb ikke være besvaret over 30 efter at begrebet er blevet introduceret? Det er her nyttigt at pointere, at Jameton ikke er psykolog, men filosof. Jametons (1984) bog handlede om at give sygeplejersker et filosofisk værktøj til at anvende i deres hverdag, ikke om at beskrive noget psykologisk fænomen. Jameton benytter ikke nogen psykologisk teoretisk forståelse af hvad ordet 'moral' i moral distress, eller ordet 'distress' hentyder til. Begrebet er således fundamentalt ikke et psykologisk begreb, hvorfor dets relation til andre psykologiske fænomener ikke kan udforskes. Dette er dog problematisk, eftersom senere udlægninger af moralsk stress (Jameton, 1993; Wilkinson, 1987) fremsætter begrebet som et distinkt fænomen, frem for en arbitrær filosofisk kategori. Dette kan illustreres ved at anskue Jametons (1984) originale distinktion mellem moralsk dilemma og moralsk stress, der har været omdiskuteret i en række litteratur siden dets introduktion (Fourie, 2013). På trods af at distinktionen kan være meningsfuld i en filosofisk og pragmatisk kontekst, er det dybt usikkert, hvorvidt et individs psykologiske reaktion til et moralsk dilemma faktisk er kvalitativt anderledes, end individets psykologiske reaktion til moralsk stress. Ud fra en psykologisk kontekst, vil den klassiske definition af moralsk stress sandsynligvis blot være én konfiguration af bredere moralkognitive systemer, og ikke et distinkt fænomen i sig selv. Dette kan betyde at der er en række moralske fænomener på moderne arbejds-

pladser, som kan forårsage psykologisk identiske reaktioner til det fænomen, den klassiske definition af moralsk stress beskriver, men som udelades fra definitionen pga. arbitrære distinktioner. Jeg vil derfor påstå at en mere psykologisk forståelse af moralsk stress kan være hjælpsom for at overkomme disse begrebsmæssige problemer, samt belyse nogle af mine egne spørgsmål omkring hvad moralsk stress er, hvordan det fungerer og hvorfor det eksisterer. Ud fra dette fremstiller jeg følgende problemformulering:

3. Problemformulering

Hvordan kan nuværende definitioner af moralsk stress forstås psykologisk, samt hvilke implikationer og potentialer medfører denne psykologiske forståelse for begrebets fremtid?

For at besvare denne problemformulering fyldestgørende, vil jeg først beskrive og kategorisere moderne forståelser af moralsk stress. Dernæst vil jeg analysere begrebet ved at trække på en række evolutionær, kognitiv og moralpsykologisk teori omkring hvad en moralsk situation er, hvilke emotionelle konsekvenser det kan forventes at moralsk stress medfører, samt rollen af empati i moralsk kognition. Jeg vil til sidst benytte denne analyse til at diskutere hvordan forskning i moralsk stress kan drage nytte af at inkludere psykologisk teori, samt foreslå nye mulige forskningsmæssige retninger for begrebet.

4. Snævre og brede definitioner af moralsk stress

Som tidligere beskrevet er Jametons oprindelige definition af moralsk stress blevet kritiseret omfattende over dens vage, men samtidigt snævre, definition af hvad moralsk stress er (Morley, Jones & Ives, 2020). Cambell et al. (2016) pointerede at sygeplejersker kan observeres at føle moralsk stress i situationer, hvor de ikke er sikre på hvad der er moralsk rigtigt at gøre, et fænomen de kalder *moralsk usikkerhed*. De argumenter også for en række andre eksempler på moralsk stress, som ikke passer i Jametons definition, deriblandt:

- Forsinket stress: Situationer der ikke giver moralsk stress i øjeblikket (indledende moralsk stress) men senere fører til længerevarende/kronisk moralsk stress (reaktiv moralsk stress)

- Moralsk dilemma: Et fænomen som Jameton (1984) opfattede som et fuldstændigt distinkt fænomen fra moralsk stress, men som Cambell et al. (2016) argumenterer for at ligne moralsk stress tilstrækkelig meget, til at begge fænomener bør forenes under samme begreb.
- Moralsk uheld: Situationer hvor personer føler at de gør det moralsk rigtige, men hvor det moralsk rigtige stadigvæk fører til negative moralske situationer, som skaber negative følelser hos personerne som udførte handlingerne.

Cambell et al. (2016) advokerer således for en udvidet definition af moralsk stress:

Moral distress = one or more negative self-directed emotions or attitudes that arise in response to one's perceived involvement in a situation that one perceives to be morally undesirable (p. 6.).

Denne definition indebærer interessante perspektiver, men jeg vil argumentere for at den er utilstrækkelig senere i dette afsnit. Indtil videre kan definitionen benyttes som et eksempel på den debat, der i øjeblikket foregår mellem to grupper af forskere af moralsk stress: dem som er enige den snævre definition, og dem som mener den snævre definition er utilstrækkelig og derfor argumenterer for en bredere definition, ligesom ovenstående (McCarthy & Monteverde, 2018). Cambell et al. (2016) argumenterer for at en bred definition for moralsk stress kan benyttes som paraplybegreb for fænomenet, hvori at forskellige særskildte typer af moralsk stress kan eksistere. De foreslår således at Jametons snævre definition af moralsk stress kan forstås som en 'subtype' af moralsk stress. De identificerer tre basale subkomponenter, som kan adskille subtyper af moralsk stress (Cambell et al., 2016):

1. Karakteren af de negative attituder og emotioner, der kommer som resultat af stressoren.
2. Karakteren af individets oplevelse af den moralsk uønsket situation.
3. Karakteren af individets oplevet og faktiske involvering i den situation der skaber stressoren.

Disse tre komponenter skaber sammen en form for taksonomi for moralsk stress, hvor forskellige kombinationer af komponenterne kan producere forskellige former for moralsk stress. Morley et al. (2017) fremlagde et lignende bud på en bredere definition af moralsk stress, hvori moralsk stress er: 1) Oplevelsen af en moralsk begivenhed, 2) Oplevelsen af psykologisk pinsel/stress, og 3) Direkte kausal relation mellem 1) og 2). Denne definition ligner meget den taksonomi vi finder i Cambell et al. (2016). De to førstnævnte punkter er næsten identiske, imens at der kan argumenteres for at punkt 3 i begge udlægninger også indebærer et betydeligt teoretisk overlap, eftersom en direkte kausal relation, mellem en begivenhed og psykologisk reaktion, må indebære at individet på en eller anden måde er involveret i situationen, uanset om denne involvering er reel eller blot opfattet. Morley et al. (2020) bygger bl.a. deres definition på Fouries (2013; 2017) teoretiske argumenter om, at forskellige subtyper af moralsk stress kan identificeres, ud fra hvilken type årsag, der skaber den moralske stress. Morley et al., (2023) beskriver således fem subtyper af moralsk stress, hvori en moralsk agent oplever psykologisk pinsel grundet:

- 1) Den moralske agent er forhindret i at udføre den mest etiske handling (moral-constraint distress)
- 2) Den moralske agent er i konflikt med andre moralske agenter omkring hvilken handlemulighed er mest etisk korrekt. (Moral-conflict distress)
- 3) Den moralske agent oplever usikkerhed over hvilken handlemulighed er mest etisk korrekt. (Moral-uncertainty distress)
- 4) Den moralske agent har svært ved at vælge mellem to eller flere moralske krav, som er i konflikt med hinanden. (Moral-dilemma distress)
- 5) Den moralske agent ikke føler de kan dele deres mening med andre. (Moral-tension distress).

Morley et al. (2023) undersøgte disse fem subkategorier gennem en række surveys sendt ud til sygeplejersker på fire hospitalet. På baggrund af 246 besvarelser observerede de alle fem subkategorier af moralsk stress. Den mest hyppige subkategori var moral-conflict distress efterfulgt af moral-constraint distress, med en forekomst på henholdsvis 48,9% og 43,8% blandt sygeplejerskerne. Dette fund er interessant, eftersom de klassiske/snævre definitioner ikke inkluderer moral-conflict distress, selvom dette var den

mest hyppigt observeret i studiet. De var desuden i stand til at identificere variation, i hvilke ressourcer sygeplejerskerne valgte at trække på, baseret på hvilken subtype af moralsk stress sygeplejerskerne led af.

Morleys et al. (2023) studie repræsenterer en lovende start på et nyt paradigme inden for forskning i moralsk stress. Ved at benytte en 'bred' definition for moralsk stress, frem for Jametons 'snævre' definition, kan begrebet inddeles i forskellige subtyper, og således indfange flere meningsfulde dimensioner af moralsk stress på arbejdspladsen. Tilhængere af Jametons klassiske definition af moralsk stress har dog indvendinger imod denne udbredelse. McCarthy & Monteverde (2018) argumenterer for at der er en fundamental forskel mellem Jametons definition af moralsk stress, og de andre former for moralsk stress som identificeret af bl.a. Cambell et al. (2016) og Fourie (2015); nemlig at den førstnævnte indebærer *hindringer* i individets moralske agens, imens andre typer af moralsk stress blot indebærer *udfordret* moralsk agens. De fremhæver at essensen i den klassiske definition lægger i samspillet mellem individets moralske agens, og institutionelle barrierer som kan reducere det. Hvis definitionen udvides til at indebære former for moralsk stress, som ikke indebærer samme dynamik, kan dette oprindelige fokus potentielt forsvinde, hvilket kan hindre forskningsmæssig indsats i at finde løsninger eller alternativer til disse institutionelle barrierer (McCarthy & Monteverde, 2018).

Hvorvidt disse indvendinger holder, er svært at vurdere. På den ene side observerer McCarthy & Monteverde (2018) korrekt at subtypen moral-constraint distress indebærer et særskilt anderledes forhold til institutionelle forhold end de andre subtyper. På den anden side kan det argumenteres for at de andre subtyper af moralsk stress også er påvirket af institutionelle forhold på deres særskilte måde. Som eksempel kan det forventes at subtypen Moral-conflict distress vil kunne påvirkes af institutionelle forhold såsom: Tilstedeværelse af etiske manualer, tilstedeværelse af fælles møder hvor moralske problemer kan diskuteres, arbejdstider, enkelte ansattes muligheder for at diskutere moralske problemstillinger, arbejdspladsens kultur, forholdet mellem ledelse og personale, samt mange andre. Tilstedeværelse af bestemte subtyper af moralsk stress kan således være indikativ for bestemte institutionelle problemers påvirkning på arbejdsmiljøet. Således åbner den udvidede definition af moralsk stress op for mere uddybende

beskrivelser af sammenhængen mellem institutionelle faktorer og moralsk stress hos ansatte, end den snævre definition gør.

4.1 En kategorisering af definitioner

Ud fra disse overvejelser, ses der at være bred uenighed blandt forskere omkring hvad moralsk stress er, samt hvordan det bør defineres. Den mangfoldige og komplekse variation i hvordan moralsk stress defineres af forskere gør begrebet betydeligt mere besværligt at diskutere på en fyldstgørende men samtidigt overskuelig måde. Jeg vil derfor forsøge at simplificere disse forskelle ved at klassificere definitioner ind i få centrale grupperinger: 1) De klassiske definitioner, 2) de snævre definitioner og 3) de brede definitioner (se figur 1). Jeg har i disse afsnit centreret diskussionen omkring forskellige forståelser af moralsk stress, men forskere har også foreslået en række andre begreber, med afsæt i Jametons definition af moralsk stress (Hamric 2012), såsom: Etisk stress (Raines, 2000), samvittighedsstress (Glasberg et al., 2006) og moralsk følsomhed (Lutzen et al., 2006). Trods visse forskelle, beholder disse begreber et konceptuelt overlap med moralsk stress, hvilket muliggør at de potentielt henviser til samme psykologiske fænomener. Derfor kan en fjerde kategori tilføjes; 4) variationer af moralsk stress (se Tabel 1).

Trods den brede uenighed omkring hvilke af disse definitioner bør anvendes, så er det plausibelt at de alle refererer til de samme underliggende psykologiske strukturer. Jeg har tidligere argumenteret for at det er usandsynligt at den snævre eller klassiske definition virkelig refererer til et komplet særskilt psykologisk fænomen, men at de snarere henviser til en bestemt manifestation af en underliggende dynamik mellem menneskets moralsystem, stresssystem og emotionelle systemer. Jeg vil argumentere for at det er mere nyttigt at undersøge disse underliggende dynamikker i deres helhed, for derefter at undersøge, hvordan de manifesterer sig i menneskelige organisationer, og hvilken indflydelse de har på organisationers psykiske arbejdsmiljø. Dette vil stadigvæk give plads til alle typer af definitioner, eftersom de alle omhandler aspekter af denne dynamik, i varierende grad af specificitet. På baggrund af dette vil jeg argumentere for at den bredere definition for moralsk stress, som beskrevet af bl.a. Morley et al. (2023) virker som en lovende start til at løse begrebets definitions-mæssige problemer.

Tabel 1: Fire kategoriseringer af definitioner for moralsk stress.

Klassificering	Forfattere	Eksempler på definitioner	Karakteristika
Klassiske definitioner	Jameton (1984), Wilkinson (1987)	“Moral distress arises when one knows the right thing to do, but institutional constraints make it nearly impossible to pursue the right course of action” (Jameton, 1984, p. 6).	Moralsk stress som resultat af begrænsning i moralsk agens pga. institutionelle forhold
Snævre definitioner	Jameton (2013), Gini et al. (2020), McCarthy & Deady (2008)	” Moral distress—a common experience in complex societies—arises when individuals have clear moral judgments about societal practices, but have difficulty in finding a venue in which to express concerns.” (Jameton, 2013, p. 297) “.. an umbrella concept that captures the range of experiences of individual who are morally constrained” (McCarthy & Deady, 2008, p. 254)	Moralsk stress som resultat af interne og eksterne begrænsninger i moralsk agensk.
Brede definitioner	Morley et al. (2019), Cambell et al. (2016), Fourie (2013)	“the combination of (1) the experience of a moral event, (2) the experience of ‘psychological distress’ and (3) a direct causal relation between (1) and (2).” (Morley et al., 2019, p. 15) “Moral distress = one or more negative self-directed emotions or attitudes that arise in response to one’s perceived involvement in a situation that one perceives to be morally undesirable.” (Cambell et al., 2016, p. 6).	Moralsk stress som general negativ reaktion på involvering i moralske situationer, uden behov for begrænsning af moralsk agens.
Begrebsmæssige variationer: Etisk stress, samvittighedsstress	Glasberg et al. (2006), Raines (2000)	”... stress related to a troubled conscience in healthcare.” (Glasberg et al., 2006, p. 249) ”The stress associated with ethical issues and/or dilemmas.” (Raines, 2000, p. 30)	Fokuserer på sammenhængen mellem etik, moral, samvittighed og stress.

Jeg vil dog argumentere for at de forslag til nye definitioner som Cambell et al. (2016) og Morley et al., (2019) fremsætter, ikke i sig selv er fuldt ud tilstrækkelige til at overkomme disse problemer. For som Jameton (2017) selv beskriver, så er det endnu ikke opklaret hvad der helt præcist menes med *moralsk* stress, samt hvilken relation dette begreb har til en række andre fænomener, såsom samvittighed, skyld og skam. Cambells et al. (2016) definition kræver at individet oplever en moralsk uønsket situation, men hvordan defineres en 'moralsk uønsket' situation, og er moralske emotioner, såsom skam og skyld, en del af moralsk stress, eller er de blot relateret? De beskriver at moralsk stress resulterer i negative attituder og emotioner, men klargør ikke, hvorvidt dette også indebærer dokumenterede fysiologiske responser på moralsk stress, såsom stress, eller forøget forekomst af mareridt (Jameton, 1984). Definitionen som Morley et al. (2019) præsenterer indebærer ikke disse begrænsninger, men indeholder lignende uklarheder. Den primære uklarhed er hvad der helt præcist klassificeres som en moralsk oplevelse, eftersom definitionen af dette vil have klare betydninger for hvilke fænomener, der kan kaldes moralsk stress, og hvilke som ikke kan. De lægger op til at der findes fem typer af moralske situationer og benytter dem til at opstille fem typer af moralsk stress, men skriver ikke hvorvidt der kan være andre typer af moralske oplevelser. Hvis en ansat føler sig dårligt behandlet af en leder på en arbejdsplads, og denne dårlige behandling leder til psykologisk pinsel/stress hos den ansatte, vil dette således tælle som en 'moralsk situation' og således passe Morleys et al. (2019) definition på moralsk stress? Man kan næppe argumentere for at dårlig eller upassende behandling på en arbejdsplads ikke er et moralsk anlæggende, men sådanne simple situationer passer ikke i de fem kategorier af moralske situationer som Morley et al. (2019) fremsætter. De risikerer således at introducere en ny snæver definition, for hvad der vurderes til at være en moralsk situation, hvilket igen kan lede til en arbitrær udelukkelse af centrale negative reaktioner på andre moralske situationer, end de situationer som Morley et al. (2019) fremsætter. Der ses således at være betydelige uklarheder omkring både hvad disse definitioner vurderer til at være moralske oplevelser, hvilket kan lede til fortsat forvirring omkring hvad begrebet moralsk stress faktisk refererer til. Jeg vil dog argumentere for at der findes en udvej til disse uklarheder; nemlig et opgør med ateoretiske definitioner, til fordel for en definition af moralsk stress, bygget på akkumuleret forskningsmæssig viden omkring hvad menneskelig moral er, samt hvordan negative moralske oplevelser påvirker mennesker. Dette er ikke et argument for at forkaste de betydelige forskningsmæssige fremskridt der er begået i undersøgelsen af moralsk stress de seneste årtier, men i stedet

et argument for at supplere dem, gennem inddragelse af viden fra bl.a. moralpsykologien, kognitionspsykologien, socialpsykologien, organisatorisk teori, evolutionær biologi, spilteori, antropologi mm. Jeg betegner dette som en tværfaglig, almenpsykologisk tilgang til moralsk stress, hvis mål er at skabe en definition og analytisk rammesætning for moralsk stress, hvor viden fra flere videnskabelige felter kan integreres til at skabe klarere operationaliseringer, mere præcise måleredskaber, samt bedre interventioner.

5. Det moralske element i moralsk stress

I min kritik af definitionerne for moralsk stress fremsat Cambell et al. (2016) og Foruie (2015), argumenterer jeg for at disse definitioner ikke formår at gøre op med den konceptuelle vaghed, som har præget forskning i moralsk stress negativt. Denne kritik funderer i at begge definitioner indeholder koncepter såsom 'moralisk situation', som ikke afgrænses fyldestgørende. Denne konceptuelle vaghed kan være intentionel, placeret med det formål at undgå ubegrundet begrænsninger for fænomenet, men afgrænsninger af fænomener er en fundamental del af fænomens-beskrivelse, og er derfor et nødvendigt trin i en psykologisk forståelse af moralsk stress (Scheel et al., 2020). Jeg vil derfor i dette afsnit forsøge at yderligere beskrive og afgrænse de to primære komponenter i Cambells et al. (2016) taksonomi af moralsk stress, ved at trække på en række evidens og teori fra moralpsykologien: 1) Den opfattet moralisk uønsket situation og 2) de negative emotioner og attituder, der opstår, som resultatet af involveringen i den moralisk uønsket situation. Jeg vil centrere diskussionen omkring denne brede definition af moralsk stress, men vil løbende lave henvisninger til den type moralsk stress, som er i fokus i de klassiske/snævre definitioner, eftersom disse udgør størstedelen af forskning inden for området, og kan anses som en vigtig subtype af moralsk stress.

5.1 Den perciperet moralisk uønsket situation

Hvilke situationer opfatter mennesker som moralisk uønsket, og hvorfor? Hvis tilstedeværelsen af en moralisk uønskelig situation er en forudsætning for moralsk stress, så vil identificering af disse situationer være nyttig for at forstå hvor tilfælde af moralsk stress kan forventes. Dette er også specielt nyttigt for at forstå hvilke typer af arbejde, vi kan forvente vil være specielt plaget af moralsk stress, siden nogle typer af arbejde i højere grad indebærer moralske problemstillinger, end andre. Jeg vil i de følgende afsnit præsentere en række moralpsykologisk teori, som kan

benyttes til at lave forudsigelser om hvilke former for situationer, mennesker vil opfatte som moralske, med fokus på de situationer, som kan opstå på moderne arbejdspladser.

Psykologiske teorier for hvad mennesker anser som 'moralisk' har ofte trukket på bl.a. evolutionær biologi, spilteori og antropologi, i deres forsøg på at forklare menneskelig moralsk adfærd. Darwin (1864) introducerede selv en evolutionær teori for menneskelig moral i hans bog *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, hvor han argumenterede for at menneskelig moral er en videreudvikling af dyrs sociale instinkter:

The following proposition seems to me in a high degree probable—namely, that any animal whatever, endowed with well-marked social instincts, would inevitably acquire a moral sense or conscience, as soon as its intellectual powers had become as well developed, or nearly as well developed, as in man. (Darwin, 1864, pp. 71-72).

Darwins teori indebærer mange elementer som nutidige forskere anser som forældet, men denne centrale heuristik om at menneskers moral udviklede sig fra primitive sociale instinkter, som siden er blevet beriget af udvidet kognition, sprog og social læring, fortsætter med at være både valid og nyttig (Krebs, 2008). Evolutionære teoretikere har gjort betydelige fremskridt i at forklare hvordan forskellige sociale samarbejdsstrategier kan maksimere fitness i individer og grupper, og således beskrive de adaptationer, som har formet vores sociale instinkter og moral. Curry's *Morality-as-Cooperation* (MAC) præsenterer en samlet teori for menneskelig moral, bygget på disse sociale samarbejdsstrategier. MAC teoriserer at moral og samarbejde ikke blot er tæt relateret koncepter, men at moral *er* samarbejde, i en evolutionær forstand. Curry beskriver således moral som: "a collection of biological and cultural solutions to the problems of cooperation and conflict recurrent in human social life" (Curry, 2016, p. 29). MAC trækker på etableret evolutionære teori omkring sociale samarbejdsstrategier, såsom kin selection og reciprok altruisme til at identificere i alt syv fundamentale problem-centreret domæner: 1) allokering af ressourcer til slægt, 2) koordinering til gensidig fordel, 3) udveksling af ressourcer, 4) høge- og 5) due-træk, 6) fairness og 7) ejerskab. Disse *moralske domæner* indfanger således syv fundamentale problemer for mennesker og dyrs samarbejde, og lægger dermed fundamentet for menneskelig moral, jf. MAC.

MAC er ikke unik i at foreslå at moral kan inddeles i forskellige domæner. Teorier som Fiske's (1991) Relational Models Theory (RMT), eller særligt Haidts (2012) Moral Foundation Theory

(MFT) har haft betydelig indflydelse i at popularisere pluralistiske modeller for menneskelig moral. I modsætning til MAC baserer RMT og MFT ikke deres moralske domæner på etableret teori omkring sociale samarbejdsstrategier, og varierer også i antallet af moralske domæner/fundamenter (Curry, Chesters & Lissa, 2019). Der findes endnu ikke noget forskningsmæssigt konsensus omkring hvilken teori er mest korrekt, men nylige empiriske studier indikerer at MAC kan være en lovende teori, til at forudsige hvilke situationer mennesker på tværs af kulturer anser som moralske. Curry, Mullins & Whitehouse (2019) testede MAC's hypoteser omkring hvad mennesker på tværs af kulturer, anser som moralsk rigtigt og forkert, gennem en analyse af etnografisk data fra 60 forskellige samfund på seks kontinenter. Ud af 962 observationer matchede 961 med MAC's hypoteser omkring hvilke emner disse samfund vil opfatte som moralske, samt hvad de vil opfatte som moralsk rigtig og forkert. I et nyere studie benyttede Alfano, Cheong & Curry (2024) digitale lingvistiske værktøjer til at undersøge hvorvidt MAC's syv moralske domæner fandtes i 196 yderlige flere samfund, og fandt evidens for de fleste af de syv domæner, i de fleste samfund. Målet med denne del af projektet handler om at finde en teori, som kan benyttes til at lave forudsigelser om hvilke situationer mennesker vil opfatte som moralske, hvilket MAC virker velegnet til. Jeg vil derfor gennemgå de seks moralske domæner, samt de sociale samarbejdsstrategier de er baseret på, i det følgende.

5.2 Allokering af ressourcer til slægt/slægtskabsselektion

Et tidligt mysterie i evolutionær biologi omhandlede fænomenet *altruisme*, her defineret som interaktioner hvor en aktør forøger en modtagers fitness, på bekostning af sin egen (Krebs, 2008). Evolutionære mekanismer blev antaget til generelt at favorisere selviske organismer, eftersom altruistiske organismer vil reducere deres egen sandsynlighed for at reproducere, hvorledes naturlig selektion vil fraselekttere deres gener over tilstrækkelig mængde af tid. Et svar til dette problem, ankom i form af begrebet *inklusive fitness*, introduceret af Hamilton (1964a; 1964b) i hans artikel *The Genetical Evolution of Social Behaviour*. Hamiltons (1964a) argument lå i, at siden en organismes slægt indeholder et høj antal kopier af organismens gener, så vil et givent gen have højst sandsynlighed for at blive repliceret, hvis genet forårsager organismen til at investere ressourcer i alle organismer, som har høj sandsynlighed for at bære et identisk gen. Mængden af ressourcer investeret vil afhænge af hvor tæt beslægtet organismen er med modtageren, eftersom tættere slægtninge vil have flere identiske gener end mindre tætte slægtninge.

Grundet denne dynamik vil identifikation og allokering af ressourcer til slægt således være en fordelagtig samarbejdsstrategi. MAC teoriserer at moral er en løsning på de problemer, der kan opstå under sådanne samarbejde, hvorfor MAC forudser at menneskers biologisk og kulturelt formet moral vil støtte allokering af ressourcer til slægt. Gerninger, såsom at hjælpe familiemedlemmer eller at opdrage og passe på sine børn, forudsiges derfor at være anset som moralsk rigtige, på tværs af alle kulturer (Curry, 2016). Ligevis forudser MAC at overgreb mod familie, forsømmelse af børn, og lignende gerninger vil blive set som moralsk forkastelige.

Dette moralske domæne kan i mange tilfælde antages at lægge udenfor arbejdspladsen, eftersom de fleste mennesker, i hvert fald i den moderne vestlige verden, sjældent arbejder samme sted som deres familiemedlemmer. Der er dog en række situationer på moderne arbejdspladser, som kan tænkes at have en tydelig indflydelse på en persons evne til at allokere ressourcer til egen familie, hvorfor de kan forstås som moralske situationer på arbejdspladsen. Hvis en ansat pludselig er nødsaget til arbejde mange flere timer, eller ikke kan få den løn som vedkommende havde håbet på, kan den ansattes familie blive påvirket negativt. Et hyppigt forekommende eksempel på dette moralske domæne i arbejdspladsen kan potentielt ses i litteratur omkring balance mellem arbejde og fritid. 'Work-family guilt' (WFG) har fået en betydelig mængde opmærksomhed inden for organisatorisk teori, herunder særligt mødres følelser af skyld for ikke at kunne tilbringe nok tid med deres børn (Korabik, 2014). WFG ses som et specielt interessant fænomen ifht. dette projekts mål, eftersom skyld også indgår som et symptom af moralsk stress (Jameton, 1993), hvilket kan indikere et begrebsligt overlap mellem de to fænomener. Nogle typer af arbejde, såsom velfærdsarbejde, er i direkte kontakt med familier, hvormed personale kan komme i kontakt med moralske situationer, der ligger inden for slægtskabs-domænet. Eksempelvis er professionelle, som arbejder med forsømte og misbrugte børn, dokumenteret til at have forhøjet forekomst af stress og burnout (Azar, 2000). Der kan således teoriseres at være en række moralske situationer inden for slægt-domænet, som potentielt vil kunne resultere i moralsk stress, men som ikke er indbefattet af eksisterende forståelser af moralsk stress.

5.3 Gensidighed

Gensidige situationer opstår når individer opnår flere fordele ved at samarbejde end de ellers ville have kunne opnå alene (Curry, 2016). Darwin (1871) beskriver et klassisk eksempel, hvori kappebavianer blev observeret til at samarbejde om at flytte store sten, for at kunne finde flere

insekter nedenunder, hvorefter de deler gevinsten. Ifht. mennesker har evolutionære teoretikere specielt fokuseret på gensidighed i form af samarbejde ved jagt, samt dannelse af grupper for at kunne konkurrere med andre grupper (Curry, 2016). Gensidige situationer kræver en grundlæggende koordineringsevne for at lykkes; kappebavianer skal kunne koordinere med hinanden om at skubbe til samme sten på samme tid, ellers får de ingen gavn af samarbejdet. Gensidighed er dermed teoriseret til at være den primære drivkraft bag en række evolutionære adaptationer omhandlende koordinering, deriblandt theory-of-mind (Tomasello et al., 2005), samt evnen til at etablere en kollektiv 'almen viden' som kan benyttes til at samarbejde (Thomas & DeScioli, 2014). MAC forudsiger at der er en række problemer, som gør gensidighed besværligt at drage fordel af, og at løsninger på disse vil være en del af menneskelig moral, hvorfor gensidige handlinger vil blive anset som moralsk gode. Disse løsninger er eksempelvis indgruppefavorisering, dannelse af venskaber og indgåelse i samarbejde med andre (Curry, 2016). Ligeledes vil gerninger, der arbejder mod indgruppens interesser, eller forhindrer samarbejde, blive set som moralsk dårlig. Kulturelle løsninger på gensidigheds-problemer kan være bl.a. lederskab, signalering af medlemskab, traditioner, og vil typisk anses som moralsk gode at opretholde.

Gensidighed er fundamentet for enhver menneskelig organisering på større skala, og kan derfor antages at optræde på mange måder på moderne arbejdspladser. Dette moralske domæne kan komme i spil når et individ opfatter noget eller nogen som at hindre eller besværliggøre samarbejde, enten direkte eller ved at bryde på normer, der faciliterer sådanne samarbejde. Mange former for arbejde kræver samarbejde mellem forskellige professionsgrupper, ofte med forskellige perspektiver og værdier. En række studier omkring moralsk stress blandt sygeplejersker, har rapporteret hyppige spændinger mellem sygeplejersker og læger, vedrørende moralske beslutninger omkring patienter (Oberle & Hughes, 2000; Udén et al., 1992). Disse spændinger lader til at komme fra forskelle i de to professioners etiske tilgange, men også den eksisterende magtforskel mellem de to grupper, som muligvis kan bidrage til følelser af moralsk stress blandt sygeplejersker (Morley, Bradbury-Jones & Ives, 2021). Lievrouw et al. (2016) fandt endda at forskellige faggrupper på hospitaler ville underminere andre faggruppers følelser af moralsk stress, gennem en række negative fordomme.

Gensidigheds-domænet kommer ikke kun i spil for grupper af forskellige faggrupper. Mennesker knytter sin identitet til en række forskellige sociale grupper på arbejdspladser, nogle gange arbitrært (Tajfel, 1974; Balliet, Wu & Dreu, 2014). Indgruppe-favorisering er veldokumenteret problem på arbejdspladser, og kan lede til en række moralske problemer, såsom spørgsmål om fairness og social diskrimination (Mummendey & Wenzel, 1999). Gruppedynamikker er også relateret til tilfælde af mobning på arbejdspladser, hvor eks. et individs mangel på identificering med den primære gruppe i en organisation kan forøge risiko for mobning (Escartín et al., 2013). Samspillet mellem individer, grupper og identitet i arbejdspladser kan således antages at resultere i en række komplekse situationer og moralske spørgsmål, som individer skal forsøge at navigere i. Et eksempel på kompleksiteten i dette samspil kan ses i den såkaldte 'black sheep effect', hvor medlemmer i en organisation kan frigør eksternt pres ved at isolere og mobbe en kollega, selvom denne kollega er medlem af indgruppen (Lewis & Sherman, 2010). Cheng & Huang (2019) teoriserede at udpegningen og udelukkelsen af et sort får i indgruppen kan forøge organisatorisk samhørighed blandt resten af gruppen, hvilket gruppen kan benytte til at overkomme organisatoriske udfordringer. Black sheep effect kan således forstås som at være en kompleks løsning på et gensidigheds-problem, som opstår når en gruppe bliver tilstrækkeligt ekstern presset.

Denne teorisering af hvordan det moralske gensidigheds-domæne kan opstå på arbejdspladser viser således en række forskellige potentielle moralske situationer, hvoraf mange potentielt kan forårsage følelser af moralsk stress. Gruppekonflikter kan opstå på stort set hvilken som helst arbejdsplads, hvilket giver et potentiale for moralsk stress på stort set alle arbejdspladser.

Analysen peger også mod nogle interessante fremtidige retninger for moralsk stress; nemlig dens potentielle sammenhæng med diskrimination og mobning på arbejdspladsen. Studier af moralsk stress og mobning har primært fokuseret på, hvordan moralsk stress påvirker bystander i mobning (Gini et al., 2020). En bred definition åbner for flere analyser af den moralske stress' rolle i mobning, samt dets relateret samspil med ind-og udgruppedynamikker i organisationer. Denne udlægning af gensidighedsdomænet peger således på eksistensen af flere moralske situationer, samt potentiale for moralsk stress, som ikke er indbefattet af eksisterende forskning i moralsk stress.

5.4 Reciprocitet

Mange situationer egner sig ikke til gensidigheds-strategier, ofte fordi gevinsten for begge parter ikke er garanteret, typisk på grund af truslen af snydere, eller såkaldte *free riders*, som kan drage nytte af gevinsten af et stykke arbejde, uden selv at allokere ressourcer (Curry, 2016). I sådanne situationer er samarbejde betinget af, hvorvidt modparten gengælder den fordel, som individets opbruger egne ressourcer på at skabe. Sådanne dynamikker er ofte modelleret som variationer af 'fangernes dilemma'; et scenarie hvor to individer vælger enten at samarbejde eller ikke at snyde (Kreps, Milgrom & Wilson, 1982). Hvis begge individer vælger at samarbejde, opnår de den samlet set højste gevinst (1,1), og hvis de begge vælger at snyde, opnår de den samlet set mindste gevinst (0,0). Hvis det ene individ vælger at samarbejde imens det andet individ vælger at snyde, så vil individet, som forsøger at samarbejde opnå det værste individuelle resultat (a), imens snyderen vil opnå det bedste individuelle resultat (b). Den samlet gevinst af dette resultat (a,b) er dog mindre end hvis begge parter forsøgte at samarbejde (1,1), men større end hvis begge parter forsøgte at snyde (0,0)². I gentagne fangernes dilemmaer vil den mest effektive strategi for begge parter således være at samarbejde hver gang, på trods af at hver deltager potentielt vil kunne maksimere personlig fitness ved at snyde sin modpart. Ligeledes lægger dynamikken op til at snydere skal straffes, før samarbejde kan vedligeholdes (Curry, 2016). Reciprocitet lægger op til en række samarbejdsstrategier, der ses i moderne samfund, såsom altruistiske handlinger overfor fremmede, afstraffelse af kriminelle, hævn eller såkaldt *tit-for-tat*, hvor individer gengælder samarbejde, så længe modparten også gengælder samarbejde (Imhof, Fudenberg & Nowak, 2007). MAC forudser at reciprokke handlinger, såsom gengælde tjenester, klare sin del af arbejdet, eller straffe snydere, vil blive set som moralsk positivt, imens det modsatte vil blive set som moralsk negativt (Curry, 2016). Det vil således også forventes at konflikter, som omhandler reciprocitet, vil kunne anses som moralske situationer.

I organisationer kan reciprocitets-domænet komme i spil i tilfælde af free riders, manglende reciprocitet, samt straf. De psykologiske dimensioner af free-riding har været særlig udforsket i litteratur omkring gruppearbejde på højerestående uddannelser, men findes også på arbejdspladser (Hall & Buzwell, 2012). Free-riding er en mulig forklaring på *the Social Loafing Effect*, som henviser til, hvordan menneskers motivation for at arbejde hårdt falder i gruppearbejde, jo større

² Alternativt beskrevet som $a > 1$, $b < 0$ og $a + b < 2$.

gruppen er (Schnake, 1991).³ Hvis et individ har en ide om at andre vælger ikke at arbejde ligeså hårdt som de ellers vil kunne, vil individet ofte vælge at reducere egne ydelse, for at undgå at lade sig udnytte. Dette bliver ofte kaldt for *the sucker effect*, siden individet forsøger at undgå at blive en 'sucker', grundet deres kollegaers brud på etableret normer, samt manglende reciprocitet. Straf kan reducere følelser af ulighed på arbejdspladser, og således reducere sucker-effekten (Schnake, 1991), men hård eller uretfærdig straf kan være et moralsk problem i sig selv, og kan således resultere i negative attituder samt hævnadfærd mod managerer (Ball, Trevino & Sims, 1994). Sucker-effekten illustrerer således at individer lader til at være opmærksomme omkring andres indsats på arbejdspladsen, og er moralsk sensitive overfor mangel på reciprocitet.

Reciprocitet er også kernen i Adams (1965) *equity theory*, som teoriserer at mennesker har en evolutionært funderet tendens til at søge at søge efter reciprocitet i deres relationer til andre. Mennesker vurderer derfor deres forhold til andre i reciprokke termer, dvs. i forhold til investering og udfald. De mennesker som deltager i relationer til andre mennesker, som ikke er reciprokke, vil reagere på denne relation ved at manifestere en negativ emotionel reaktion. Jo større en urimelighed eller mangel på reciprocitet, jo mere intens vil den negative emotionelle reaktion være i individet (Adams 1965). Equity teori er blandt andet blevet brugt til at undersøge forhold mellem læger og patienter, en type relation hvor der ofte er ulighed mellem investeringer og udbud fra lægens side, særligt ved svære patienter, som eventuelt ikke er i stand til at udvise den taknemmelighed og respekt som gør relationen reciprok. Bakker et al. (2000) fandt i et langtitudinalt studie, at mangel på reciprocitet fra patienter medierede indflydelsen af patientens kravs negative effekt på lægers emotionelle udmattelse. Mangel på reciprocitet resulterede således i negative attituder mod patienter, mod ens egen indsats i jobbet, samt udbrændthed. Lignende effekter er siden blevet repliceret i andre professioner, særligt hos lærere, hvis arbejde også inkludere en del relationer, hvor reciprocitet ikke altid kan forventes (Horn, Schaufeli & Taris, 2001; Meier & Semmer, 2013).

Det ses således at brud på reciprocitet findes på moderne arbejdspladser, lader til at indeholde moralske elementer og kan give negative effekter, såsom reduktion af arbejdsindsats eller burnout

³ Et klassisk eksempel på Social Loafing er den såkaldte *Ringelmann Effekt*. Ringelmann observerede i en togtrækningskonkurrence at hver individs ydevne blev reduceret, jo større holdene i togtrækningskonkurrencen blev (Schnake, 1991). Hvis deltagerne ydede 100% når de deltog alene, så ydede de gennemsnitligt 93% af deres ydevne i grupper af to, 85% i grupper af tre og blot 49% i grupper af otte (Schnake, 1991; Ingham et al. 1974).

gennem emotionel udmattelse. Studierne omkring udbændthed som resultat af manglende reciprocitet er af særlig interesse ifht. moralsk stress, eftersom udbændthed også er rapporteret som en negativ konsekvens af moralsk stress (Fumis et al., 2017). Mangel på reciprocitet kan således anskues som at passe under den udvidede definition af moralsk stress, eftersom begge fænomener henviser til situationer, hvor moralsk uønsket situationer leder til en række negative emotionelle reaktioner, deriblandt udbændthed. Hvorvidt disse blot er relateret fænomener med en vis mængde af konceptuelt overlap, eller er forskellige udtryk af samme underliggende psykologiske strukturer, er umiddelbart svært at vurdere. Det kan dog konkluderes at der findes en række reciprocitets-relateret moralske situationer, som endnu ikke er blevet udforsket fra et moralsk stress-perspektiv.

5.5 Konfliktløsning

De sidste tre moralske domæner fremsat af Curry (2016) kan alle kategoriseres som forskellige løsninger på konflikter. Blandt både dyr og mennesker er konflikter sjældent et nulsumsspil, hvor vindere vinder det som tabere taber. I stedet kan konflikter ofte være af betydelig risiko for alle parter involveret, hvorfor der typisk eksisterer en fælles interesse om at undgå konflikter, eller mitigere den mængde ressourcer som konflikten vil koste, gennem en række fælles strategier. Disse strategier er:

- A) **Konkurrence:** I stedet for at slå fysisk kan begge parter vise indikatorer for styrke, eller mængde af ressourcer, hvorpå den svageste, eller den med færrest ressourcer, opgiver konflikten (Curry, 2016). MAC forudser at de dominante, såkaldte *høg-træk*, såsom generøsitet overfor personer med færre ressourcer, fremvisning af status eller magt samt udvisning af styrke eller udholdenhed vil blive set som moralsk godt. Ligeledes vil såkaldte *due-træk*, såsom respekt for hierarkier, ydmyghed og lydighed overfor autoriteter, også blive set som moralsk godt.
- B) **Division:** I situationer hvor ressourcer kan deles kan der opstå problemer om, hvordan disse ressourcer skal fordeles (Curry, 2016). En løsning til dette problem er at dele ressourcerne ligeligt mellem alle parter, eller dele ressourcerne proportionelt ud fra de forskellige parterers *bargaining power* (Sell, Eisner & Ribeaud, 2016). MAC forudser at fordele ressourcer ligeligt eller retfærdigt, samt relateret aktiviteter som forhandling og kompromis vil blive opfattet som moralsk positivt.

C) **Ejerskab:** I naturen, og blandt mennesker, kan konflikter over ressourcer løses gennem hentydning til tidligere ejerskab over disse ressourcer (Curry, 2016). Sammenlignet med mennesker ses ejerskab sjældent blandt dyr, men eksempler såsom territorie, partnerbevogtning, opbygning af reder eller konstruktion af andre slags hjem illustrerer at ejerskab er evolutionært adapteret adfærd (Strassman & Queller, 2014). MAC forudsiger at respekt overfor ejendomsrettigheder, samt at undgå at stjæle, vil blive set som moralsk godt (Curry, 2019).

Konflikter på arbejdspladser er associeret med en række negative konsekvenser for individer, såsom negative emotioner, reduceret selvværd og emotionel udmattelse, samt en række negative organisatoriske effekter, såsom reduceret jobtilfredshed, turnover og forøget frekvens af mobning (Riaz & Junaid, 2010; Ayoko, Callan & Härtel 2003). MAC argumenterer for at moral er adapteret til at bidrage til visse former for konfliktløsning, hvorfor det kan forventes at række traditioner og normer, hvis formål er at løse konflikter, kan betegnes som moralske situationer. Disse aspekter af menneskelig moral er jf. Curry (2016) ikke blevet specielt udforsket indenfor mennesker, hvilket kan betyde at mere forskning inden for området er nødvendige før teoretiske koblinger med moralsk stress kan laves. MAC lægger dog op til at potentielle moralske stressors eksempelvis kan findes på arbejdspladsen, hvis lederes autoritet ikke respekteres (konkurrence), hvis fordelingen af ressourcer er uretfærdig (division), eller i tilfælde af tyveri (ejerskab). Den eneste af disse hypoteser, som virker til at være understøttet af nuværende forskning er division, hvor opfattelsen af uretfærdig lønninger er associeret med en række negative adfærdsmæssige og helbredsmæssige effekter (Schunck, Sauer & Valet, 2015; Grosch & Rau, 2020).

Ved brug af Currys (2016) MAC har jeg således illustreret eksistensen af et bredt spektrum af forskellige slags moralske situationer i moderne arbejde. Disse er blot enkelte eksempler jeg har identificeret i denne analyse, og ikke en fyldestgørende oversigt over alt mulig moral, eftersom sådan projekt går betydeligt over rammerne for dette projekt. Det er desuden tvivlsomt at MAC vil kunne benyttes til sådanne oversigt, siden teorien først og fremmest bør forstås som en meta-teori rettet mod universel menneskelig moral, og kan derfor ikke opfange den betydelige mængde af kulturelle varians der findes i moral og etik fra samfund til samfund (Curry et al. 2019). Der er desuden stadigvæk en række usikkerheder omkring hvilke domæner forskellige former for moral tilhører. Et af disse punkter for usikkerhed er værd at diskutere, grundet dets relevans for dette projekt, hvilket er altruistisk adfærd mod fremmede.

5.6 MAC og omsorgssituationer med fremmede

Meget eksisterende dokumentation på moralsk stress omhandler personale i velfærdsprofessioner, specielt dem som arbejder direkte med patienter. Moralsk stress inden for denne litteratur opstår, når individer har truffet beslutninger om, hvad der er det moralsk rigtige at gøre i situationen, men ikke kan gennemføre dem. Disse moralske beslutninger lader til ofte at omhandle minimeringen af skade på fremmede mennesker, både ældre og nyfødt. Dette ses i eksemplerne på moralsk stress fremsat af Jameton (1993) og Cambells et al. (2016), som ofte involverer en vis mængde skade, som bliver påført en patient. Denne dynamik er tydelig i Jametons (1993) *overtreatment* og *postoperative exercise* eksempler, men overvej Cambells et al. (2016) eksempel på moralsk usikkerhed, som indeholder en case omkring en nyuddannet kirurg, der bliver tildelt en række komplekse patienter, som han ikke er sikker på han kan klare. Selvom der ikke er nogen objektiv skade sket, så lader potentialet om skade på patienterne til at medføre moralsk stress på kirurgen. For at kirurgens, og det meste andet dokumenteret moralske stress kan finde sted, må der således være enten universel eller kulturel tendens til at opfatte det at gøre skade på fremmede mennesker som dybt moralsk forkasteligt.

Findes der en forklaring for denne adfærd? Jonathan Haidts & Jesse Grahams Moral Foundation Theory (MFT) indbefatter moralsk omsorg for fremmede i deres care/harm fundament:

The original triggers of the Care/harm foundation are visual and auditory signs of suffering, distress, or neediness expressed by one's own child. But the perceptual modules that detect neoteny can be activated by other children, baby animals (which often share the proportions of children), stuffed animals and cartoon characters that are deliberately crafted to have the proportions of children, and stories told in newspapers about the suffering of people (even adults) far away. (Graham et al. 2013, p. 69).

MFTs care/harm fundament bygger således på en antagelse om at menneskers moralske omsorg for fremmede er en evolutionær viderebygning på psykiske moralsk konstruktion, som oprindeligt skulle sikre at forældre passede på egne børn, for at maksimere egen fitness. Det er dog usikkert hvordan denne evolutionære udvikling ville forekomme, specielt siden det virker mere sandsynligt at altruisme mod familie og altruisme mod fremmede vil være forskellige fundamenter, i stedet for udstrækninger af det samme fundament, eftersom de relaterer sig til

forskellige samarbejdsstrategier. Curry (2019) har således kritiseret dette fundament fra MFT, for ikke at skelne mellem altruisme mod familie, altruisme gennem gensidighed og reciprok altruisme. Hvis der ikke findes en fundamental evolutionært bygget care/harm funktion i mennesker, hvordan kan disse stærke moralske reaktioner mod opfattet skade på fremmede mennesker, som vi ser i litteraturen omkring moralsk stress, så forklares?

Der findes ikke nogen definitive evolutionære svar på, hvorfor vi vægter fremmedes velvære så højt som vi gør. Den model som er mest i overensstemmelse med MFT's udlægning af fænomenet kan være *social breeding hypothesis* (CBH), hvor social breeding henviser til ethvert system hvor individer hjælper med at tage sig af børn, selvom de ikke selv er børnenes forældre (Burkart & Schaik, 2009). CBH teoriserer at årsagen til at menneskets forøget intelligens og relativt større hjerne end andre dyr, resulterer fra fitnessmæssige forhold i vores forfædres miljø, som gjorde det adaptivt for dem at samarbejde om pasning af børn. Årsagen til at dette samarbejde blev nødvendigt kan være at, hvis evolution selekterede for forhøjet intelligens gennem større hjerner, krævede dette at børn blev født mindre udviklet end før, og derfor vil være mere hjælpeløse ved fødsel, hvorfor samarbejde om pasning vil være nødvendigt før sådanne evolutionær selektion kan finde sted. Piantadosi & Kidd (2016) fandt at graden af hjælpeløshed hos spædbørn blandt en række primater, var en speciel stærk prædiktør for primaternes intelligens som voksne, samt argumenterede for at den forøget nødvendighed for at passe hjælpeløse børn, i sig selv kunne have faciliterede selektioner for intelligens, eftersom kloge forældre bedst vil være i stand til at passe på hjælpeløse børn. Der er fortsat uenigheder omkring CBH (se Thornton et al., 2016) og specielt dens implikationer for spillet mellem, hvordan samarbejde omkring børnepasning kan facilitere udviklingen af visse kognitive færdigheder, og betydeligt mere forskning på området vil være nødvendigt før en forskningsmæssig konsensus for udvikling af menneskelig intelligens kan opnås. Hvis vi dog accepterer CBHs centrale præmisser vil dynamikken i Haidts & Grahams MFT dog kunne fungere, siden nødvendigheden for at passe andres børn kan have forårsaget adaptationer som gør mennesker ude af stand til at skelne mellem egne og andres børn, i forhold til allokering af ressourcer. Dette kan have udviklet sig til en generel empati, samt et moralsk ansvar for mennesker man opfatter som sårbare, deriblandt nyfødte, syge og gamle etc. Moralsk omsorg for fremmede mennesker vil således passe under MACs gensidighedsdomæne, siden samarbejde omkring pasning af sårbare vil have været et gentaget gensidigt samarbejdsproblem, hvorfor evolutionær og kulturelle løsninger i form af moral vil være udviklet til at løse det.

Det er således muligt at omsorgssituationer med fremmede genbruger kognitiv struktur oprindeligt skabt til at have omsorg for familie, hvilket kan være en forklaring på hvorfor disse moralsk problematiske omsorgssituationer resulterer i negative effekter for omsorgspersonen. Jeg vil diskutere de psykologiske karakteristika af disse omsorgssituationer yderligere i næste afsnit, som omhandler de forventet psykologiske effekter af moralsk stress.

6 Effekten af moralsk stress

Hvis moralsk stress er resultatet af et individs perciperet involvering i en uønsket moralsk situation, gennem hvilke symptomer vil moralsk stress således komme til udtryk? Cambell et al. (2016) hentyder blot til negative emotioner og attituder, imens Morley et al. (2019) beskriver disse symptomer som ”emotionel distress” (p. 15). Disse definitioner er bevidst gjort enormt brede, eftersom meget lidt forskning i den brede forståelse for moralsk stress er blevet udført, hvorfor det fulde spektrum af effekt endnu ikke er kendt. Moralpsykologien har dog produceret en omfattende mængde af forskning omkring de følelser, moralsk stress ofte er associeret med, som typisk bliver kaldt for de *moralske emotioner*. Jeg vil i dette afsnit gennemgå litteratur fra moralpsykologien omkring hvilke følelser, vi vil forvente, at moralsk stress vil forårsage. Jeg vil derudover diskutere andre potentielle symptomer, såsom stress, social smerte og udbrændthed.

6.1 Menneskets moralske emotioner

De moralske emotioner har primært været anset som primært at være skyld, skam, kognitiv & emotionel empati⁴, samt vrede, væmmelse og forargelse, men er i løbet af de sidste årtier blevet udvidet betydeligt (Stets & Turner, 2006). En ofte benyttet definition for moralske emotioner kommer fra Haidt (2003), der definerer begrebet som ”those emotions that are linked to the interests or welfare either of society as a whole or at least of persons other than the judge or agent” (p. 853). På baggrund af denne definition opsætter Haidt (2003) to forskellige dimensioner, der kan benyttes til at vurdere, hvorvidt en given emotion kan anses som moralsk; 1) Graden af prosocial handlingstendens, og 2) Graden af uinteresserede frembringelse. En emotions prosociale hand-

⁴ Jeg benytter disse udtryk, frem for begreber som *empati* og *sympati*, grundet en vis forvirring om hvad disse begreber henviser til. Distinktionen mellem kognitiv og emotionel empati er fremsat af Bloom (2017a) og er en nyttig måde tydeligt at distinktere mellem de to fænomener. Kognitiv empati beskrives som evnen til at forstå andre mennesker, uden nødvendigvis at føle det samme som de gør, og kaldes også for theory of mind eller mentalisering. Emotionel empati forstås som evnen til at føle det samme som en anden person, specielt glæde og smerte (Bloom, 2017a).

lingstendens henviser til, hvor prosocial den adfærd, som emotionen motiverer individer til at udføre, kan vurderes til at være, ud fra hvorvidt den kan anses som at være fordelagtigt for andre (Haidt, 2003). Hvis et individ eksempelvis føler vrede overfor en tyv, vil denne vrede anses som at have prosociale handlingstendenser, eftersom vreden vil motivere til afstraffelse af tyven, hvilket vil kunne gavne samfundet. Graden af en emotions uinteresserede frembringelse, beskrives af Haidt (2003) som at omhandle, hvorvidt emotionen aktiveres i situationer, som ikke direkte påvirker det individ hvori den aktiveres. Frygt og glæde aktiveres primært i situationer, som har direkte relation til individet selv, eller til en person, som individet er følelsesmæssigt investeret i. Vrede eller emotionel empati kan dog lettere aktiveres på andres vegne, selv uden nogen tidligere etableret følelsesmæssig investering. En given emotion kan således vurderes til at være moralsk eller ej, ud fra hvor godt den passer på disse to dimensioner. Haidt (2003) fremhæver vrede, ophøjelse, skyld og *compassion* som at score højt på begge dimensioner, og således være blandt de mest moralske menneskelige emotioner.

Forskellige emotioner har desuden forskellige subtyper. Vrede er i sig selv ikke altid en moralsk emotion, eftersom den kan blive aktiveret i meget bred række af sammenhænge (Tangley, Stuewig & Mashek 2007). Når vrede bliver omtalt i moralske sammenhænge, er det typisk en subtype af vrede kaldt *retfærdigheds-vrede*, der opstår som respons til situationer, hvori et individs adfærd opfattes som at overtræde moralske standarder.

Moralske emotioner er typisk kategoriseret ud fra hvilke scenarier, som skaber emotionen, samt hvem emotionen er vendt imod (Tangley et al. 2007; Haidt, 2003). Disse kategorier, samt de mest centrale emotioner i kategorierne, er:

- Selvbevidste emotioner: skam, skyld, pinlighed og stolthed
- Andre-fordømmende emotioner: retfærdigheds-vrede, foragt og væmmelse
- Andre-rosende emotioner: Taknemmelighed og forhøjelse
- Andre-lidende emotioner: Emotionel empati⁵

Hvis moralsk stress bl.a. består af en negativ emotionel reaktion på opfattet involvering i moralsk uønskelige situationer, vil vi således forvente det emotionelle output til at bestå af negative

⁵ På trods af at empati ofte bliver anset som en moralsk emotion (Turner & Stets, 2006; Haidt, 2003) er dette term bedre beskrevet som en emotionel proces, som inkluderer både affektive og kognitive komponenter (Tangley, 2007). Når empati bliver beskrevet som en emotion, refereres der typisk til den følelsesmæssige konsekvens som emotionel empati kan forårsage i mennesker.

moralske emotioner. De andre-rosende emotioner kan således udelukkes som potentielle symptomer for moralsk stress. De selvbevidste og andre-fordømmende emotioner er negative, og er således plausible som effekter af moralsk stress, imens emotionel empati for ofre ligeledes kan medføre psykologisk pinsel, hvorfor den også kan inkluderes. Jeg vil i det følgende gennemgå de centrale emotioner i hver af disse kategorier og diskutere dets relevans for moralsk stress.

6.2 Selvbevidste emotioner: Skyld og skam

De selvbevidste emotioners funktion er at overvåge og regulere egen adfærd, med det formål at undgå moralsk forkastelige handlinger, samt de sociale konsekvenser sådanne handlinger vil have (Haidt, 2003). Skyld er i studier, som benytter de klassiske eller snævre definitioner for moralsk stress, ofte blevet anset som at være en af de mest centrale symptomer på moralsk stress (Jameton, 1993; Wilkinson, 1987), og en række studier har siden fundet sammenhænge mellem moralsk stress og følelser af skyld (Henrich et al., 2017; Morley et al., 2020; Fischer et al., 2022). Skyld og dets relateret koncept, skam, er de mest undersøgte emotioner inden for forskning af moralske emotioner. Forskellen på emotionerne skyld og skam er oftest subtil, eftersom begge emotioner kan opstå fra samme situationer (Tangney, 1992), og begge resulterer i følelser af psykisk smerte (Tangney et al., 2007). Den mest accepterede moderne distinktion blev fremført af Lewis (1971) som foreslog at følelser af skam i højere grad er orienteret mod selvet, imens følelser af skyld i højere grad er orienteret mod adfærd. Skyld er således mindre personlig, og derfor typisk mindre smertefuld, eftersom den blot fordømmer en bestemt type adfærd, hvorimod skam fordømmer hele ens selv:

...empirical research supports that this differential emphasis on self (“*I did that horrible thing*”) versus behavior (“*I did that horrible thing*”) sets the stage for very different emotional experiences and very different patterns of motivations and subsequent behavior. (Tangney et al., 2007, p. 349).

Skam og skyld indebærer således også forskellige handlingstendenser: Skam resulterer typisk i benægtelse, flugt eller forsøg på at skjule sig fra situationen, som inducerede følelserne af skam. Skyld resulterer derimod i mere prosociale handlingstendenser, som at undskylde eller gøre op for moralsk forkerte handlinger. Skyld lader også til at forstærke følelser af empati for perciperet ofre, imens følelser af skam ikke forstærker empati, potentielt grundet dets forøget negative fokus på selvet, frem for handlingen og ofret (Tangney et al., 2007).

På trods af at følelser af skyld er anset som et centralt symptom på moralsk stress, har forskning på skams betydning for moralsk stress været mere begrænset. Nogle studier har indikeret at skyld i højere grad aktiveres i tilfælde af perciperet smerte på et medlem af indgruppen (Haidt, 2003, Tangney, 1992), hvilket kan betyde at de scenarier hvori klassisk moralsk stress typisk er blevet observeret, såsom ved sygeplejersker, oftest vil resultere i følelser af skyld, frem for skam. Skam er lettere associeret med begrebet *moral residue*, som henviser til de gentagende følelser af uafklaret moralsk stress, der kan akkumuleres hos sygeplejersker over tid, hvilket kan lede til internalisering af problemet, samt føre til undgåelsesadfærd og reduceret tillid til kollegaer (Oh & Gastman, 2013). Det præcise samspil mellem skyld og skam i tilfælde af klassisk/snæver moralsk stress er dog hidtil uudforsket. Dynamikken her er dog forskningsmæssigt interessant, eftersom skylds handlingstendenser netop motiverer til at gøre op for perciperet forkerte handlinger. Hvilken psykologisk effekt det har, når disse handlingstendenser bliver umuliggjort, er ukendte, men potentielt yderst relevante. Skam er også associeret med mangel på magt eller evne, hvilket gør emotionen speciel relevant for klassisk/snæver moralsk stress, som netop er karakteriseret af mangel på kontrol over moralske aspekter af arbejdspladsen (Miceli & Castelfranchi, 2018). Ifht. den brede definition af moralsk stress, kan følelser af skyld og skam forventes i situationer, hvor et individ perciperer den moralsk uønskelige situation som at være et resultat af egne moralske overtrædelser.

6.3 Andre-fordømmende emotioner: Vrede, foragt og væmmelse

De andre-fordømmende emotioner omhandler negative følelser, som har til formål at regulere andres moralsk forkerte adfærd gennem handlingstendenser, der typisk involverer former for afstraffelse (Haidt, 2003). Af de andre-fordømmende emotioner har undersøgelser af moralsk stress primært fundet associationer til vrede (Morley et al., 2019; Jameton, 1993). Moralsk vrede opstår typisk ved perception af bestemte moralske overtrædelser, overfor både selvet og andre (Tangney et al., 2007). Disse moralske overtrædelser er oftest relateret til uretfærdighed eller perception af skade på uskyldige, og resulterer i motivation til hævnadfærd, såsom at bekæmpe eller ydmyge den skyldige, samt reduktion af visse prosociale attituder såsom tilgivelse (Lomas, 2019; Haidt, 2003). Til kontrast opstår væmmelse og foragt typisk i brud på moralske normer, som ikke er relateret til skade eller uretfærdighed. Den mest benyttede distinktion mellem udlødere af disse tre moralske emotioner blev foreslået af Rozin et al. (1991), som teoriserede sammenhænge mellem emotionerne vrede, foragt og væmmelse, og overtrædelser af henholdsvis

tre forskellige moralske koder; autonomi, fællesskab og guddommelighed. Denne hypotese har siden opnået betydelig empirisk støtte, hvori foragt lader til at være relateret til brud på sociale forventninger, imens væmmelse lader til at være relateret til handlinger, som indebærer degradering eller urenlighed, ift. selvet, andre eller Gud (Lomas, 2019). Væmmelse og foragt indebærer desuden distinktive handlingstendenser; væmmelse motiverer til undgåelse, udelukkelse og rensning, imens foragt motiverer til disrespekt, samt reduktion af venlighed, compassion og reciprocitet (Hutcherson & Gross, 2011; Haidt, 2003).

Ifht. klassisk/snæver moralsk stress vil vrede være den emotion at forvente, eftersom klassisk/snæver moralsk stress ofte forekommer som resultat af opfattet skade mod en patient, hvilket stemmer overens med hvad studier indenfor området har observeret (Morley et al. 2019; Jameton, 1993). Hvorvidt væmmelse og foragt spiller en rolle i klassisk/snæver moralsk stress er dog ukendt. Benyttes den brede definition af moralsk stress kan vi dog forvente at alle andre-fordømmende emotioner kan være del af en moralsk stress-respons, eftersom de alle opstår som konsekvens af moralske situationer. Forskellige moralske stressors kan således tænkes at resultere i forskellige slags moralske emotioner, samt forskellige former for handlingstendenser. Såfremt de nuværende beskrivelser af moralske situationer er tilstrækkelig præcise, vil man kunne udlede karakteristika af en moralsk stressor, ud fra hvilke moralske emotioner og handlingstendenser man observerer. Moralske emotioner vil dermed kunne bruges til at distinktere mellem forskellige subtyper af moralsk stress, ligesom Cambell et al. (2016) foreslår den brede definition af moralsk stress lægger op til.

6.4 Andre-lidende emotioner: Emotional empati

Emotional empati forstås her som en emotional proces, hvori et individ oplever udledte følelser fra andre individer. (Bloom, 2017b). Disse individer behøver ikke være i nærhed af individet, som føler empatien, og kan endda være fiktive. Fra et moralsk emotionsperspektiv kan emotional empati opdeles i to forskellige varianter; andre-orienteret empati og selvorienteret empatisk lidelse (Tangney et al. 2007). Andre-orienteret empati resulterer typisk i bekymring for andre, og anses som at motivere til hjælpende handlinger. Individer, som føler empatisk lidelse, er dog mere fokuseret på egne følelser og behov end den person som udløste følelsen, hvormed empatisk lidelse ikke er associeret med prosociale handlinger (Estrada, 1995). Hvorvidt emotional empati i dens helhed faktisk promoverer prosociale handlinger er for nyligt blevet vidt omdiskuteret

blandt forskere inden for empati og moral, hvor særligt Bloom (2017a; 2017b) har pointeret at emotionel ofte medfører en række bias, der kan lede til unfair distributioner af ressourcer, uretfærdig behandling af samt motivere til at begå vold. Empatiens bias kommer primært fra bias omkring hvem vi lettest føler, og ikke føler, empati overfor, grundet en tendens til at favorisere personer vi føler empati for. Ydermere kan empati skabe følelser af vrede overfor perciperet gerningsmænd, hvilket kan motivere til uretfærdig diskrimination og vold (Bloom, 2017a). Gray & Scheins (2014) Automatic Dyadic Completion-teori (ADC) bygger på en observeret tendens i moralsk kognition, til ofte at percipere tilstedeværelsen af et sårbart offer og en intentionel agent, selv i moralske situationer uden åbenlys agent eller offer. I scenarier, hvor noget moralsk forkert sker, men der ikke er nogen som er 'skyldig', lader menneskelig kognition til ofte alligevel at identificere en intentionel agent, såsom gud, dyr eller mennesker, der ellers ikke er relateret til situationen (Gray, & Schein 2014). ADC placerer denne offer-agent dynamik centralt for alle moralske vurderinger, og argumenterer for at følelser af empati for det opfattede offer, er nødvendig for at situationen vil opleves som moralsk (Schein & Gray, 2017). Teorien lægger således op til at empati ikke blot er en distinkt moralsk proces og emotion, men at empati er central for alt moralsk kognition.

6.5 Emotionel empati som led i moralsk kognition.

Validiteten af ADC er fortsat omdiskuteret indenfor moralpsykologisk forskning (Curry et al., 2018; Graham, 2015) men dens fokus på empatiens rolle i moralsk kognition kan være af særlig interesse overfor forskning indenfor moralsk stress. Klassisk/snæver moralsk stress har typisk fokuseret på sygeplejersker, samt andre professioner indenfor velfærdsområdet, som oftest er i direkte kontakt med patienter. ADC forudser at scenarier med ofre, som er specielt sårbare eller hjælpeløse, vil forårsage opfattelser af større mængde af skade, og således resultere i mere intense moralske reaktioner (Gray et al., 2010; Schein & Gray, 2017). Ydermere har forskning i empati vist at empathiske reaktioner er stærkest overfor enkelte mennesker, som man har bekendtskab med (Bloom 2017a), hvilket lader til også at have betydelig påvirkning på moralske beslutninger. Moralpsykologiske eksperimenter har vist at mennesker generelt er ufølsomme overfor kvantiteter af mennesker i moralske dilemmaer, men derimod yderst sensitive overfor eksempelvis indikatorer for indgruppe-medlemskab eller andre faktorer, som forårsager emotionel investering i en af parterne (Greene, 2014). Grupper af menneskers oplevelser, følelser og rettigheder, fra kvantiteter i tusinde ned til kvantiteter af blot to, vurderes ofte til at vægte mindre

i moralske eksperimenter, sammenlignet med enkelte personer. Dette bias kan være et resultat af empatiens rolle i moralsk kognition, siden en lignende dynamik er fundet i studier af emotionel empati.

Disse karakteristika af emotionel empati er af betydning for moralsk stress. Hvis empati faktisk spiller en central rolle i moralsk kognition, ligesom ADC teoriserer, så bør teoretiske beskrivelser af empati kunne benyttes til at udlede forudsigelser omkring hvilke scenarier vil producere moralsk stress, samt af hvilken intensitet. Overvej tre af de mest velbeskrevet bias fundet i menneskelig empati: 1) indgruppe-bias, 2) ufølsomhed overfor kvantitet og 3) diskrimination. Jeg har allerede beskrevet 1) og 2); mennesker er mere empatiske overfor individer, som bliver anset som at være i indgruppen end en udgruppe, samt mere empatiske overfor enkelte identificerbare ofre, end mange ikke-identificerbare ofre. Selv i tilfælde, hvor enkelte ofre er identificerbare, kan diskriminerende attituder dog hindre empati. Et studie viste eksempelvis at forsøgsparticipanter udviste mindre empati overfor AIDS-ramte, som havde fået sygdommen gennem stofmisbrug, end AIDS-ramte, som ikke havde. Forsøgsparticipanterne opfattede at stofmisbrugerne selv var skyld i at få sygdommen, og udviste derfor mindre empati overfor dem (Decety, Stephanie & Correll, 2009).

Forskning indenfor empatiens bias har typisk fokuseret på hvilke mennesker, vi føler mindre empati overfor, men hvis høj grad af emotionel empati er associeret med følelser af moralsk stress, så bør tilstedeværelsen af de faktorer vores empatiske bias favoriserer, medføre forhøjet risiko for følelser af moralsk stress. Moralske situationer med enkelte, identificerbare ofre, som ikke er socialt stigmatiseret, som ikke opfattes i at være skyld i det moralske problem og som er del af en indgruppe, vil således være moralske situationer med forøget risiko for moralsk stress. Fra et arbejdspsykologisk perspektiv, vil der således være visse typer af arbejde, som i højere grad indebærer moralske situationer, som opfylder disse karakteristika, hvilket således vil resultere i højere risiko for at individer på denne arbejdsplads vil opleve moralsk stress.

Velfærdsarbejde opfylder typisk alle disse kriterier, hvorfor det vil være forventeligt at observere højere frekvens af moralsk stress i disse typer arbejde. Ligeledes vil visse former for arbejde, der indeholder betydelige mængder af moralske situationer og dilemmaer, men ikke aktiverer individets empati-system i samme grad, potentielt medføre reduceret risiko for moralsk stress. Politikudformning, visse lederstillinger samt noget administrativt arbejde kan indebære kom-

plekse moralske spørgsmål, og således et potentiale for negative moralske situationer. Disse typer af arbejde kan dog indebære en betydelige større afstand til opfattet ofre, hvorfor vi kan forvente en lavere forekomst af moralsk stress i disse jobs, selv hvis jobbet natur ikke indebærer færre uønskede moralske situationer end typisk velfærdsarbejde.

Emotionel empati er af speciel interesse for forskning indenfor moralsk stress. På trods af at min tidligere analyse konkluderede, at der findes en betydelig mængde af moralske situationer på og udenfor arbejdspladser, som hidtil er blevet ignoreret i forskning omkring moralsk stress, så kan empatiens rolle i moralsk kognition give en plausibel forklaring på, hvorfor velfærdsarbejdere er specielt udsatte overfor moralsk stress. Det er dog ikke kun individer i velfærdsprofessioner hvis arbejde opfylder disse kriterier, hvorfor der findes mulig uopdaget moralsk stress i lignende professioner, der matcher vores empatiske bias, såsom politiarbejde, brandslukning, læger, socialpædagoger etc.

6.6 Moralsk stress og stress

I introduktionen af dette projekt fremhævede jeg vigtigheden i ikke at forstå moralsk stress som en form for stress. Det danske sprog besidder ikke noget ord, som er en direkte oversættelse af det engelske ord 'distress', men det tætteste vil være ord som nød eller lidelse. Ydermere er sammenhængen mellem moralsk stress og stress overraskende nok ikke specielt udforsket i forskningslitteratur omkring fænomenet. Et begrænset antal af studier har fundet en positiv korrelation mellem moralsk stress og stress i arbejde (Cummings, 2009; Borhani et al. 2014) men meget lidt er vist omkring disse fænomeners forhold, eftersom disse studiers fokus lå på at undersøge begge fænomeners forhold til jobfastholdelse, frem for at undersøge deres interne dynamikker. Stress indgår desuden ikke i nogen udbredte definitioner af moralsk stress og er typisk heller ikke fremhævet som en konsekvens af moralsk stress (Morley et al. 2017). Nogle forskere skriver dog omkring moralsk stress som om det er relateret til stress, uden at uddybe hvordan de opfatter denne relation (Corley et al. 2001; Lützen et al. 2003). Disse uklarheder samt uoverensstemmelser lader til igen at være et produkt af en grundlæggende mangel på beskrivelse af hvad fænomenet 'moralisk stress' bør henvise til. Hvorvidt moralsk stress kan begrebsliggøres som en form for stress er således ukendt. De primære undersøgelser af forholdet mellem moral og stress i arbejdspladser, kommer i stedet fra de begrebsmæssige variationer af moralsk stress, såsom Glasbergs et al. (2006) etisk stress eller Raines (2000) samvittighedsstress. Det vil være

således være forventeligt at moralsk stress producerer visse niveauer af stress, også fordi de moralske følelser produceret af moralsk stress, vil kunne danne stress i sig selv (Lazarus, 1993). Yderligere forskning omkring stress og moralsk stress er dog nødvendig før disse dynamikker definitivt kan beskrives.

6.7 Andre konsekvenser af moralsk stress

Jeg har i disse afsnit primært beskæftiget mig med de emotionelle konsekvenser af moralsk stress, eftersom jeg anser dem som centrale for at forstå fænomenet, trods at det hidtil er uudforsket inden for litteratur omkring moralsk stress. Forskning af moralsk stress har dog identificeret en række andre psykologiske, fysiologiske og adfærdsmæssige konsekvenser af moralsk stress. Disse vil blive gennemgået i de følgende:

Fysiologiske effekter: Wilkinson (1987) var først til at rapportere fysiologiske symptomer på moralsk stress; nemlig søvnproblemer, hovedpine, hjertebanken og diarré. En konceptuel metaanalyse af Cooke, Booth & Jackson (2022), omkring effekten af moralsk stress på sygeplejersker, fandt desuden tab/øgning af vægt og træthed. Interessant nok er moralsk stress er ofte omtalt af forskere som at være smertefuld, uden nogen præcisering af hvad der præcist menes med dette (Morley et al. 2017). At moralsk stress forårsager smerte, vil til et vidst punkt være forventeligt, eftersom det engelske ord *distress* netop henviser til følelser af lidelse eller smerte. Siden situationer med moralsk stress sjældent vil indebære faktisk fysisk skade på individet som føler fænomenet, kan en intuitiv tolkning af disse beskrivelser, opfatte benyttelsen af ordet 'smerte' som metaforisk for de negative emotionelle reaktioner, moralsk stress medfører. Moderne forskning indenfor smertesystemet har dog fundet evidens for at smerte forårsaget af negative psykologiske og sociale situationer, bygger på samme smertesystem, som aktiveres i tilfælde af fysisk skade (Baldursson, 2012; Biro 2010). Det er således plausibelt at moralsk stress forårsager faktisk smerte, hvilket kan anses som at være både et fysiologisk og psykologisk symptom.

Psykologiske effekter: Udover de emotionelle effekter beskrevet ovenover, er moralsk stress også associeret med en række andre psykologiske effekter, såsom øget risiko for angst og depression (Cooke et al. 2022). En af de mest centrale psykologiske effekter lader dog til at være udbrændthed, der defineres af Maslach, Schaufeli & Leiter (2001) som at være en forlænget respons på kroniske interpersonelle og emotionelle stressors i arbejde. Udbrændthed består af tre

kernedimensioner: Følelsesmæssig udmattelse, kynisme og reduceret personligt jobudbytte (Pedersen et al. 2014). En række studier har fundet korrelationer mellem moralsk stress og burnout (Karakachian & Colbert, 2019), herunder specielt følelsesmæssig udmattelse (Dalmolin et al., 2012; Meltzer & Huckabay 2004). Den præcise sammenhæng mellem disse to fænomener er ukendt, men siden udbrændthed er en reaktion på forlænget udsættelse for stress (Lubbadeh, 2020), kan disse korrelationer være indirekte evidens for at moralsk stress producerer meningsfulde grader af stress. Alternativt kan denne sammenhæng i højere grad også være et resultat af de empatiske eller emotionelle belastninger, som moralsk stress medfører. Udbrændthed kan også være del af forklaringen omkring, hvorfor moralsk stress er associeret med opsigelse af job, samt forladelse af profession, specielt hos sygeplejersker (Cooke et al., 2022).

Adfærdsmæssige effekter: De primære undersøgte negative adfærdsmæssige effekt af moralsk stress lader til at være opsigelse af arbejde, eller endda forladelse af profession (Cooke et al., 2022; Maunder et al., 2023). Meget af forskning omkring effekterne af moralsk stress har fokuseret på sygeplejersker, hvor forladelse af profession kan lede til mangel på arbejdskraft inden for professionen.

6.8 Effekter af moralsk stress

Gennem denne analyse og diskussion kan en række potentielle effekter af moralsk stress identificeres. For den brede definition af moralsk stress kan det antages at alle moralske emotioner kan indgå som potentiel effekt af involvering i uønsket moralske situationer, hvorved særskilte moralske situationer vil udløse forskellige moralske emotioner, samt motivere til forskellige slags handlingstendenser. Benyttelsen af moralske emotioner kan således bidrage til at identificere subdimensioner af moralsk stress, ligesom Cambell et al. (2016) og Morley et al., (2019) lægger op til. Morley et al. (2023) fremsætter fem subkategorier for moralsk stress men inddeler blot kategorierne alt efter hvilken situation, der udløste den moralske stress, hvorved deres undersøgelse ikke siger noget om hvorvidt disse subkategorier er psykologiske distinkte, eller blot samme fænomen udløst af forskellige årsager. Undersøgelser af varians i moralsk-emotionelle responser til forskellige moralske situationer, vil kunne fungere som en rammesætning for at identificere psykologisk distinkte subkategorier af moralsk stress. Siden der findes mange moralske emotioner, kan det forventes at der også vil findes tilsvarende mange subkategorier af

moralsk stress. Hvis andre psykologiske eller fysiologiske effekter af moralsk stress inkluderes i disse undersøgelser, kan disse også indgå som led i sådanne kategorisering.

For den klassiske/snævre definition af moralsk stress er skyld, skam og emotionel empati af særlig relevans for at belyse de psykologiske dimensioner af denne form for moralske stress. Jeg har pointeret at visse bias i menneskelig emotionel empati kan resultere i at visse karakteristika i arbejde, såsom nærhed til potentielle ofre, kan øge risiko for at individer i disse professioner kan blive udsat for moralsk stress.

6.9 Er klassisk/snæver moralsk stress et distinkt psykologisk fænomen?

Klassiske/snævre definitioner af moralsk stress fremhæver reduktion af moralsk agens som værende udløser for følelser af moralsk stress. Individer føler emotionel empati med perciperet ofre, hvis handlingstendens er at hjælpe disse ofre, hvilket de forhindres i af bl.a. institutionelle forhold. Unødvendig lidelse i et uskyldigt offer er desuden moralsk uønskeligt, hvori manglende evne til at forhindre det skaber følelser af skyld. Skylds handlingstendens ligner empatiens handlingstendens, i det at den motiverer til at undskylde og gøre op for negative moralske handlinger. Det er dog sjældent muligt eller passende at undskylde eller gøre op for disse negative handlinger, siden scenarier af klassisk/snæver moralsk stress typisk omhandler kontekster, hvor konformitet overfor den trufne beslutning er forventet. Klassisk/snæver moralsk stress kan således karakteriseres som situationer, hvori individer ikke kan agere på de motivationer og handlingstendenser, deres moralske emotioner skaber. På trods af at en række forskere (Jameton, 2013; McCarthy & Deady, 2008) har argumenteret for, at denne begrænsning af moralsk agens er central for, at moralsk stress kan forekomme, så findes der ikke nogen definitiv evidens for at blokering af handlingstendenser er nødvendig for moralsk stress. Nilissen & Zeelenberg (2009) foretog to eksperimenter, hvor de fandt at forsøgsparticipantene, som følte skyld var motiveret til at straffe sig selv, men kun i situationer hvor forsøgsparticipantene ikke kunne gøre op for deres følelser af skyld på andre måder. De døbte dette fænomen *Dobbyeffekten* og pointerede at denne motivation mod selvafstraffelse kunne være et resultat af skam, eftersom eksperimentet ikke kontrollerede for sådanne confounders. Denne forklaring virker plausibel, eftersom skam, og ikke skyld, typisk associeres med motivation til afstraffelse af selvet (Tangney et al., 2011). Hvis Dobbyeffekten holder, vil den således potentielt kunne benyttes til at forklare, hvorfor følelser af skyld i scenarier med klassisk/snæver moralsk stress er specielt destruktivt, ved enten at motivere til at

fjerne følelser af skyld gennem selvafstraffelse, eller ved at forårsage følelser af skam, som er betydeligt mere destruktiv end skyld. Den sidstnævnte forklaring vil også fungere som en psykologisk model for moral residue, eftersom gentagende, ophobende tilfælde af skyldfølelse uden mulighed for at få afløb for sådan skyld, vil kunne resultere i destruktive følelser af skam over længere tid. Dobbyeffekten kan således tilbyde en reel psykologisk forklaring på, hvorfor vi vil forvente at situationer med begrænset moralsk agens er psykologisk anderledes end andre moralsk uønskelige situationer, og således retfærdiggøre klassisk/snæver moralsk stress som et distinkt psykologisk fænomen. Der er dog behov for betydelig mere evidens for tilstedeværelsen af både moralsk residue og Dobbyeffekten før sådan sammenhænge kan etableres med nogen grad af sikkerhed. Indtil da vil statussen af klassisk/snæver moralsk stress som et distinkt psykologisk fænomen fortsat være tvivlsomt.

7 En psykologisk forståelse af moralsk stress

I begyndelsen af dette projekt præsenterede jeg fire forskellige kategorier af mainstream definitioner af moralsk stress, hvoraf jeg argumenterede for at de brede definitioner havde størst potentiale for at udgøre en reel psykologisk model for moralsk stress. Jeg har siden da benyttet evolutionær moralpsykologi, herunder primært MAC, til at lave en definere ordet 'moral', samt lave en række teoretiske forudsigelser omkring hvilke situationer i det moderne arbejde, vi kan anse for at være moralske, og således anse som potentielle udlødere af moralsk stress. Jeg har derefter benyttet eksisterende viden og teori omkring menneskets moralske emotioner til at diskutere de emotionelle effekter af moralsk stress, samt redegjort for andre ikke-emotionelle effekter. Jeg vil i det følgende afsnit diskutere eksisterende brede definitioner af moralsk stress, samt hvorvidt klassisk/snæver moralsk stress kan forstås som en subdimension af disse. Denne diskussion vil lede ind til mit eget bud på en definition af moralsk stress, samt overvejelser omkring begrebets fremtid.

7.1 Problemet med de brede definitioner af moralsk stress

Cambells et al. (2016) definerer moralsk stress som negative selvrettet emotioner eller attituder, der opstår i respons til en opfattet involvering i en moralsk uønskelig situation. Cambell et al. (2016) Trækker ikke på nogen teori omkring hvad moral er, men skriver blot: "... we understand morality to be concerned with the concern and respect that is owed to others." (p. 7). Denne ateo-

retiske tilgang til, hvad en moralsk situation er, risikerer at gentage samme fejl som Jametons originale definition, idet sådanne tilgang ikke sætter faste rammer for hvilke scenarier vi kan forvente at fænomenet bør opstå i. Moderne psykologiske forståelser af menneskelig moral har desuden belyst at moral handler om betydeligt mere end blot bekymring og respekt for andre (Graham et al. 2013). På trods af at der ikke findes nogen definitiv moralpsykologisk teori, der kan indbefatte alle aspekter af menneskelig moral, vil jeg argumentere for at Currys (2016) MAC-teori er en brugbar metateori til det formål at identificere moralske situationer, samt adskille dem fra ikke-moralske situationer. Jeg har benyttet MAC' seks domæner; 1) Allokering af ressourcer til slægt, 2) gensidighed, 3) reciprocitet, 4) konkurrence, 5) fairness og 6) ejerskab, til at identificere en længere række eksempler på moralske problemstillinger i moderne arbejdspladser, som hidtil videre er blevet generelt ignoreret af forskning inden for moralsk stress. Disse fænomener, såsom emotionelle reaktioner til mobning, work-life balance, mangel på reciprocitet er derimod blevet undersøgt forskningsmæssigt som adskilte fænomener, trods at de alle indebærer samme dynamik, nemlig negative psykologiske reaktioner på moralske situationer. Ud fra MAC's teoretiske perspektiv omkring hvad moral er, indebærer Cambells et al. (2016) definition for moralsk stress således alle disse fænomener som enten moralsk stress, eller subvariationer af moralsk stress. Min analyse af moralske situationer på moderne arbejdspladser begrænsede sig til blot at finde enkelte eksempler på hver af MAC's domæner i moderne organisationer. En fyldestgørende analyse af alle mulige/relevante potentielle moralske situationer, som opstår i organisationer, vil i alt sandsynlighed finde en betydelig mængde af andre fænomener, som dette perspektiv også vil opfatte som moralsk stress.

Cambells et al. (2016) definition af moralsk stress lægger dermed potentielt op til en betydeligere bredere forståelse af fænomenet, end forfatterne selv havde forventet. I deres argumentation benytter de primært argumenter og eksempler vedrørende moralsk stress hos sygeplejersker. Dette, samt deres beskrivelse af moral som noget der primært omhandler bekymring og respekt for andre, kan være indikation på at forfatterne ikke intenderede at deres definition bør forstås så bredt, som min udlægning peger på, og at de faktisk primært henviste til moralske situationer, lignende dem sygeplejersker møder i klassiske studier af moralsk stress. Dette problem ses desuden ikke blot i Cambells et al. (2016) definition. Morley et al. (2020) definerer ligeledes moralsk stress som kombinationen af tre faktorer: oplevelsen af en moralsk begivenhed, oplevelsen af psykologisk pinsel, samt en direkte kausal relation mellem disse to. På trods af at denne defini-

tion teknisk set er endnu bredere end Cambells et al. begrænser Morley et al. (2020) sig stadigvæk til kun at undersøge visse, frem for andre typer moral, som ikke har samme fået samme opmærksomhed i forskning af moralsk stress.

Jeg vil på baggrund af dette argumentere for to distinkte teoretiske retninger for den brede definition for moralsk stress. Definitionen kan enten reduceres i bredde, til bedre at beskrive det fænomen som dens nuværende fortalere for den brede definition, såsom Cambell et al. (2016) og Morley et al. (2020), intenderer. Dette kan opnås ved at begrænse hvad der menes med 'moralisk situation' til specifikt at omhandle de situationer, hvori uskyldige mennesker opfattes at tage unødvendig skade, samt relateret moralske situationer, som udspringer af disse. Unødvendig perciperet skade på uskyldige, typisk patienter, lader til at være den primære drivkraft bag de moralske problemer som forskning i moralsk stress typisk har fokuseret på. Både de hyppigt omdiskuteret eksempler som Jameton (1993) gav for moralsk stress, samt de eksempler og subdimensioner Cambell et al. (2016) og Morley et al. (2020) præsenterer, indeholder alle dette moralske element. Jeg har tidligere argumenteret for at umoralsk skade på fattige kan modelleres som et gensidighedsproblem under MAC. Hvis dette argument holder, vil moralsk stress delvist kunne defineres gennem de andre domæners eksklusion; moralske situationer omhandlende allokering af ressourcer til slægt, reciprocitet, konkurrence, fairness og ejerskab, vil dermed ikke blive anset som moralsk stress.

Denne udlægning af moralsk stress kan således ses som et midtpunkt mellem den brede og snævre definition, eftersom den gør op med kravet omkring begrænsning på moralsk agens som værende nødvendig, før moralsk stress kan opstå, men forbliver rettet mod Jametons originale forskningsgenstand; nemlig negative effekter af moralske situationer i omsorgsarbejde hos sygeplejersker og lignende professioner. En potentiel definition for sådanne forståelse af moralsk stress vil lyde som:

Definition 1: Moralsk stress er de negative emotionelle, psykologiske, motiverende og fysiologiske effekter, der opstår som respons til en opfattelse af at være involveret i en moralsk uønskelig omsorgssituation.

Denne definition har tre karakteristika, som afviger fra Cambells et al. (2016). Først og fremmest henviser den til emotionelle, motiverende, psykologiske og fysiologiske effekter af moralsk stress, frem for blot at henvise til emotioner og attituder. Selvom både emotionelle og motive-

rende effekter vil kunne klassificeres som psykologiske, vil jeg argumentere for at denne udlægning bedre kommunikerer den bredde af effekter som er associeret med moralsk stress, hvorfor den dermed formidler konceptet bedre. Den anden forskel ligger i fjernelsen af kravet, omkring at disse emotioner skal være selvrettet. Cambell et al. (2016) argumenterer for moralsk stress bør begrænses til blot at være selvrettet emotioner, og undlader således andre-fordømmende og andre-lidende emotioner. Jeg har tidligere citeret evidens, samt argumenteret for at sådanne emotioner spiller en betydelig rolle i moralsk kognition, og således også i tilfælde af moralsk stress. At ekskludere disse emotioner negligerer dermed vigtige aspekter af menneskers samlet emotionelle respons til disse situationer, hvorfor jeg vil argumentere for deres inklusion. Den tredje forskel er, at denne definition begrænses til blot at omhandle moralske omsorgssituationer. Omsorgssituationer henviser til enhver situation, som involverer perceptionen af potentiel unødvendig skade på et fremmede sårbart individ. 'Skade' skal her forstås i en bred moralkognitivistisk forstand, hvor eks. at vælge en mindre effektiv behandling til en patient, end man ellers vil have kunnet, stadigvæk kan opfattes som at gøre en form for skade på patienten (Schein & Gray, 2018). Samlet set tilbyder denne definition en 'bred' forståelse for hvad moralsk stress er, inden for konteksten af det originale forskningsfelt, samt i højere grad muliggør inklusionen af psykologisk teori til bedre at beskrive fænomenet mere dybdegående, og styrke dannelsen af testbare hypoteser omkring hvilken psykologisk og fysiologisk effekt disse moralske situationer har på mennesker.

Mit første forslag på en ny definition for moralsk stress afgrænsede fænomenet til at omhandle begrebets oprindelige genstandsfelt. Tages de brede definitioner af moralsk stress fremsat af Cambell et al. (2016) og Morley et al. (2020) og udvides til at omhandle alle potentielle moralske situationer, som fremsat af MAC, transformeres begrebet til ikke længere blot at omhandle en reaktion på en bestemt form for moralsk situation, men bliver i stedet til et form for paraplybegreb for alle negative psykologiske reaktioner på alle moralske situationer. Moralsk stress kan dermed forstås som en analytisk rammesætning eller 'meta-model' for moralske situationers psykologiske og fysiologiske påvirkning på mennesker. Jeg har tidligere argumenteret for at der findes en længere række begreber i eksisterende organisatorisk og psykologisk litteratur; work-life balance, mobning, mangel på reciprocitet, tyveri etc. som også indeholder psykologiske reaktioner til moralske problemer. Det er dermed plausibelt at disse forskellige fænomener trækker på samme underliggende moralkognitivistiske systemer, hvorfor det kan være fordelagtigt at forene

disse fænomener under samme begreb, hvor moralsk stress er en udmærket kandidat. Formålet med denne forening vil ikke være at reducere disse fænomener til 'bare' at være forskellige former for moralsk stress, men bygger i stedet på en antagelse om, at hvis fænomenerne relaterer sig til samme underliggende psykologiske systemer, så vil beskrivelser af disse fælles psykologiske systemer kunne give vigtige indsigter i fænomenerne, imens beskrivelser af fænomenerne vil kunne give vigtige indsigter i deres fælles psykologiske systemer. Et fælles begreb for de psykologiske effekter af involvering i negative moralske situationer kan således være af forskningsmæssig nytte, og vil kunne defineres således:

Definition 2: Moralsk stress er de negative emotionelle, psykologiske, motiverende og fysiologiske effekter, der opstår som respons til en opfattelse af at være involveret i en moralsk uønskelig situation.

Denne definition er næsten identisk med definition 1, men begrænser sig ikke til kun at omhandle omsorgssituationer, og er derfor gældende for alle moralske situationer. Bemærk at disse definitioner ikke er gensidigt eksklusive, men at definition 1 kan anses som at henvise til en underdimension af moralsk stress, som udlagt af definition 2. Et simpelt og passende navn for denne underdimension kunne være 'moralisk omsorgsstress', eftersom det lægger sig tæt op af det originale begreb, men på samme tid henviser til en afgrænsning af hvilke former for moral, begrebet bør anvendes til at forstå.

Begge definitioner har en række fordele over eksisterende definitioner af moralsk stress. Definitionerne er bygget på psykologisk teori, jeg har inddraget gennem dette projekt, herunder specielt MAC og teori omkring moralske emotioner. Ved at fundere definitionerne i en distinkt psykologisk forståelse af hvad moral er, kan disse begreber undgå samme konceptuelle vaghed, som har plaget forskning af moralsk stress sidens dens oprindelse, samt støtte konstruktionen af testbare hypoteser, eftersom begrebets aspekter defineres og afgrænses (Scheel et al. 2020). Vores nuværende viden omkring menneskelig moralpsykologi er mangelfuld, og i takt med at forskning fortsat belyser emner, såsom moralsskognitive processer og moralske emotioner, kan denne viden generaliseres til også at give indsigt i moralens indflydelse på moderne arbejdsmiljø. Definitionerne tillader således i højere grad integrationen af psykologiske undersøgelser og teorier, i dannelsen af forståelser og interventioner indenfor moralsk stress. Ligeledes præsenterer definiti-

onerne en løsning, hvorpå moralske aspekter af moderne arbejdspladser kan undersøges generelt og helhedsorienteret, men at forskningsfeltets oprindelige fokus på sygeplejersker kan bevares.

7.2 Det næste trin

Jeg har i dette projekt forsøgt at udlægge en psykologisk forståelse for moralsk stress, samt diskutere dens implikationer. Der er dog en række aspekter af denne psykologiske forståelse som har måtte ligge uden for omfanget af dette projekt. Rollen af moralsk agens i den moralske stress-respons er eksempelvis stadigvæk uklar, på trods af at den spiller en central rolle i klassiske/snævre definitioner af begrebet. Jeg har argumenteret for muligheden om at når individers moralske emotioner motiverer dem til visse handlingstendenser, og disse handlingstendenser er blokeret, kan dette muligvis resultere i en distinkt psykologisk reaktion, men mere forskning er til før sådan dynamik kan blive andet end spekulation. Ligeledes er der evidens som tyder på at moralsk stress faktisk indebærer elementer af stress, som ikke er ubetydelige. Forskning, som kan belyse forholdet mellem moralsk stress og stress, vil være af betydelig nytte, og vil kunne belyse hvorvidt 'stress' overhovedet er et nyttigt ord for at beskrive dette fænomen, eller en anden oversættelse af det engelske 'distress' er mere passende. Jeg har også trukket på moralkognitiv teori, som indikerer at empati kan spille en betydelig rolle i moralsk stress (Schein & Gray 2018), hvorfor yderligere undersøgelser af disse dynamikker kan være af interesse, specielt for moralsk omsorgsstress.

Mest centralt af alt, lægger min brede definition af moralsk stress op til at udforske moralsk stress gennem eksplorative metoder. Ved løst at bruge min brede definition af moralsk stress, vil eksplorative metoder kunne benyttes til at finde statistiske sammenhænge mellem udløsere (som kan være enhver form for moralsk situation) og effekter (emotionelle, psykologiske, motiverende, fysiologiske) af moralsk stress. Eksplorative metoder baserer sig ikke på teori, i modsætning til den deduktive teoretiske metode, jeg primært har benyttet gennem dette projekt. Dette gør dem specielt nyttige, eftersom de ikke hæfter sig på teoriers validitet for at indebære sandhed, og kan endda benyttes til at validere eller udfordre de teorier jeg har trukket på gennem dette projekt (Scheel et al. 2020). Den fremsatte brede definition for moralsk stress kan således fungere som plausible parametre for en eksplorativ undersøgelse af effekten af moralske situationer i moderne arbejdspladser.

8 Konklusion

Moralsk stress har siden dets introduktion været et problematisk begreb. Dets oprindelige filosofiske grundlag har ikke været tilstrækkeligt til at begrebet har kunne transformeres til et kohærent arbejds-og organisationspsykologisk begreb, hvilket har ført til et forskningsfelt, som 40 år senere, stadigvæk er plaget af betydelige uenigheder og uklarheder omkring det fænomen som undersøges. Disse konceptuelle problemer besværliggør stadigvæk forskning i området, samt hindrer dannelsen af en samlet vidensbase. Trods disse betydelige udfordringer vil jeg stadigvæk argumentere for at begrebets fokus på den psykologiske effekt af de moralske aspekter i arbejdsmiljø, fanger noget som er af betydelig værdi, og potentielt undervurderet i eksisterende organisatorisk forskning. Jeg har i dette projekt undersøgt eksisterende definitioner af moralsk stress og fordelt dem i fire forskellige kategorier: 1) Klassiske definitioner, 2) Snævre definitioner, 3) Brede definitioner og 4) Begrebsmæssige variationer. Jeg argumenterer at de brede definitioner giver det bedste bud på en psykologisk forståelse af moralsk stress, grundet manglende evidens for at de klassiske/snævre definitioner henviser til et distinkt psykologisk fænomen, og i stedet kan ses som bestemte manifestationer af bredere underliggende psykologiske systemer. De brede definitioner af moralsk stress, fremsat af bl.a. Cambell et al. (2016) og Morley et al. (2019) blev således grundlaget for en moralpsykologisk teoretisk analyse, med fokus på hvilke situationer, der kan antages at være moralske, samt hvilken psykologisk og emotionel effekt vi vil forvente af moralsk stress kan udløse. Jeg trak først på en række evolutionær- og moralpsykologi teori, specielt Curry's Morality as Cooperation-teori, til at argumentere for eksistensen af et bredt spektrum af forskellige moralske situationer i moderne arbejdspladser, som hidtil ikke er blevet inkluderet i undersøgelser af moralsk stress, såsom work-family guilt, mobning, social loafing eller mangel på reciprocitet. Dernæst introducerede jeg psykologisk teori omkring moralske følelser til at diskutere forholdet mellem moralsk stress og følelser som vrede, skyld og skam. Jeg illustrerede den potentielle værdi i at benytte sådanne teori til at belyse effekterne af moralsk stress, samt argumenterede for at emotionel empati ligeledes kan være af stor relevans for moralsk stress, specielt for fokusområdet af de snævre/klassiske definitioner.

På baggrund af denne teoretiske analyse foreslår jeg en genforståelse af moralsk stress gennem to begreber: **Moralsk omsorgsstress**, som er en afgrænset version af de brede definitioner for morals stress, som til et vidst punkt opretholder begrebets originale fokus på omsorgssituationer

og **Moralsk stress**, som jeg argumenterer for kan være et paraplybegreb for menneskers emotionelle, motiverende, psykologiske og fysiologiske reaktioner på opfattet negative moralske situationer. Disse definitioner tilbyder en psykologisk forankret rammesætning, der både kan benyttes til at genfortolke og konkretisere det eksisterende forskningsparadigme for moralsk stress, men lægger også op til et nyt, bredere forskningsparadigme, hvori moralens indflydelse på menneskelige organisationer kan undersøges i dens helhed.

9. Referenceliste

- Adams, J. S. (1965). Inequity In Social Exchange. In *Advances in experimental social psychology* (pp. 267–299). [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60108-2](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60108-2)
- Alfano, M., Cheong, M., & Curry, O. S. (2024). Moral universals: A machine-reading analysis of 256 societies. *Heliyon*, 10(6), e25940. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e25940>
- Ayoko, O. B., Callan, V. J., & Härtel, C. E. (2003). WORKPLACE CONFLICT, BULLYING, AND COUNTERPRODUCTIVE BEHAVIORS. *International Journal of Organizational Analysis*, 11(4), 283–301. <https://doi.org/10.1108/eb028976>
- Azar, S. T. (2000). Preventing burnout in professionals and paraprofessionals who work with child abuse and neglect cases: A cognitive behavioral approach to supervision. *Journal of Clinical Psychology*, 56(5), 643–663. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1097-4679\(200005\)56:5](https://doi.org/10.1002/(sici)1097-4679(200005)56:5)
- Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Sixma, H. J., Bosveld, W., & Van Dierendonck, D. (2000). Patient demands, lack of reciprocity, and burnout: a five-year longitudinal study among general practitioners. *Journal of Organizational Behavior*, 21(4), 425–441. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1099-1379\(200006\)21:4](https://doi.org/10.1002/(sici)1099-1379(200006)21:4)
- Baldursson, E. B. (2012). Social smerte i det moderne arbejdsliv ud fra et arbejdspsykologisk perspektiv. *Tidsskrift for Forskning I Sygdom Og Samfund*, 9(16). <https://doi.org/10.7146/tfss.v9i16.6998>
- Ball, G. A., Trevino, L. K., & Sims, H. P. (1994). Just and Unjust Punishment: Influences on Subordinate Performance and Citizenship. *The Academy of Management Journal*, 37(2), 299–322. <https://doi.org/10.5465/256831>
- Balliet, D., Wu, J., & De Dreu, C. K. W. (2014). Ingroup favoritism in cooperation: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 140(6), 1556–1581. <https://doi.org/10.1037/a0037737>
- Biro, D. (2010). Is There Such a Thing as Psychological Pain? and Why It Matters. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 34(4), 658–667. <https://doi.org/10.1007/s11013-010-9190-y>
- Bloom, P. (2017a). Empathy and Its Discontents. *Trends in Cognitive Sciences*, 21(1), 24–31. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2016.11.004>
- Bloom, P. (2017b). *Against Empathy*. Random House.
- Borhani, F., Abbaszadeh, A., Nakhaee, N., & Roshanzadeh, M. (2014). The relationship between moral distress, professional stress, and intent to stay in the nursing profession. *PubMed*, 7, 3. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25512824>
- Burkart, J. M., Hrdy, S. B., & Van Schaik, C. P. (2009). Cooperative breeding and human cognitive evolution. *Evolutionary Anthropology*, 18(5), 175–186. <https://doi.org/10.1002/evan.20222>
- Burston, A. S., & Tuckett, A. G. (2012). Moral distress in nursing. *Nursing Ethics*, 20(3), 312–324. <https://doi.org/10.1177/0969733012462049>
- Campbell, S. M., Ulrich, C. M., & Grady, C. (2016). A Broader Understanding of Moral Distress. *American Journal of Bioethics*, 16(12), 2–9. <https://doi.org/10.1080/15265161.2016.1239782>
- Cheng, H.-Y., & Huang, K.-P. (2017). SALUTE TO THE BLACK SHEEP: THE LEGITIMACY OF WORKPLACE BULLYING FROM THE PERSPECTIVE OF ORGANIZATIONAL COHESIVE AFFINITY AND ORGANIZATIONAL COMPETITIVENESS. *International Journal of Organizational Innovation*, 12(2). <https://www.ijoi-online.org/index.php/back-issues-11-20/17-vol-12-num-2-october-2019/179-salute-to-the-black-sheep-the-legitimacy->

of-workplace-bullying-from-the-perspective-of-organizational-cohesive-affinity-and-organizational-competitiveness

- Cooke, S., Booth, R., & Jackson, K. (2022). Moral distress in critical care nursing practice: A concept analysis. *Nursing Forum*, 57(6), 1478–1483. <https://doi.org/10.1111/nuf.12786>
- Corley, M. C. (2002). Nurse Moral Distress: a proposed theory and research agenda. *Nursing Ethics*, 9(6), 636–650. <https://doi.org/10.1191/0969733002ne557oa>
- Corley, M. C., Elswick, R. K., Gorman, M., & Clor, T. (2001). Development and evaluation of a moral distress scale. *Journal of Advanced Nursing*, 33(2), 250–256. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2001.01658.x>
- Cummings, C. L. (2009). *The effect of moral distress on nursing retention in the acute care setting*. <https://digitalcommons.unf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1429&context=etd>
- Curry, O. S. (2016). Morality as Cooperation: A Problem-Centred Approach. In *Evolutionary psychology* (pp. 27–51). https://doi.org/10.1007/978-3-319-19671-8_2
- Curry, O. S., Chesters, M. J., & Van Lissa, C. J. (2019). Mapping morality with a compass: Testing the theory of ‘morality-as-cooperation’ with a new questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 78, 106–124. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2018.10.008>
- Curry, O. S., Mullins, D. A., & Whitehouse, H. (2019). Is It Good to Cooperate? Testing the Theory of Morality-as-Cooperation in 60 Societies. *Current Anthropology*, 60(1), 47–69. <https://doi.org/10.1086/701478>
- Dacar, S. L., Covell, C. L., & Papathanassoglou, E. (2019). Addressing Moral Distress in Critical Care Nurses: A Systemized Literature Review of Intervention Studies. *Connect*, 13(2), 71–89. <https://doi.org/10.1891/1748-6254.13.2.71>
- Darwin, C. (1871). *The descent of man, and selection in relation to sex*. Kap. 3.
- De Lima Dalmolin, G., Lunardi, V. L., Barlem, E. L. D., & Da Silveira, R. S. (2012). *Implications of moral distress on nurses and its similarities with Burnout*. 21(1), 200–208. <https://doi.org/10.1590/s0104-07072012000100023>
- Decety, J., Echols, S., & Correll, J. (2010). The Blame Game: The Effect of Responsibility and Social Stigma on Empathy for Pain. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22(5), 985–997. <https://doi.org/10.1162/jocn.2009.21266>
- Escartín, J., Ullrich, J., Zapf, D., Schlüter, E., & Van Dick, R. (2013). Individual- and group-level effects of social identification on workplace bullying. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(2), 182–193. <https://doi.org/10.1080/1359432x.2011.647407>
- Estrada, P. (1995). Adolescents’ Self-Report of Prosocial Responses to Friends and Acquaintances: The Role of Sympathy-Related Cognitive, Affective, and Motivational Processes. *Journal of Research on Adolescence*, 5(2), 173–200. https://doi.org/10.1207/s15327795jra0502_2
- Fischer, I. C., Norman, S. B., Feder, A., Feingold, J. H., Peccoralo, L., Ripp, J., & Pietrzak, R. H. (2022). Downstream consequences of moral distress in COVID-19 frontline healthcare workers: Longitudinal associations with moral injury-related guilt. *General Hospital Psychiatry*, 79, 158–161. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsych.2022.11.003>
- Fiske, A. P. (1991). *Structures of social life: The four elementary forms of human relations: Communal sharing, authority ranking, equality matching, market pricing*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA12458258>
- Fourie, C. (2013). Moral Distress and Moral Conflict in Clinical Ethics. *Bioethics*, 29(2), 91–97. <https://doi.org/10.1111/bioe.12064>

- Fourie, C. (2017). Who Is Experiencing What Kind of Moral Distress? Distinctions for Moving from a Narrow to a Broad Definition of Moral Distress. *AMA Journal of Ethics*, 19(6), 578–584. <https://doi.org/10.1001/journalofethics.2017.19.6.nlit1-1706>
- Fumis, R. R. L., Amarante, G. a. J., De Fátima Nascimento, A., & Vieira, J. M. (2017). Moral distress and its contribution to the development of burnout syndrome among critical care providers. *Annals of Intensive Care*, 7(1). <https://doi.org/10.1186/s13613-017-0293-2>
- Gini, G., Thornberg, R., & Pozzoli, T. (2020). Individual moral disengagement and bystander behavior in bullying: The role of moral distress and collective moral disengagement. *Psychology of Violence*, 10(1), 38–47. <https://doi.org/10.1037/vio0000223>
- Graham, J. (2015). Explaining Away Differences in Moral Judgment. *Social Psychological & Personality Science*, 6(8), 869–873. <https://doi.org/10.1177/1948550615592242>
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P., & Ditto, P. H. (2013). *Moral Foundations Theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism* (Vol. 47, pp. 55–130).
- Gray, K., Jenkins, A. C., Heberlein, A. S., & Wegner, D. M. (2010). Distortions of mind perception in psychopathology. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 108(2), 477–479. <https://doi.org/10.1073/pnas.1015493108>
- Gray, K., Schein, C., & Ward, A. F. (2014). The myth of harmless wrongs in moral cognition: Automatic dyadic completion from sin to suffering. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(4), 1600–1615. <https://doi.org/10.1037/a0036149>
- Greene, J. (2014). *Moral Tribes*. Atlantic Books Ltd.
- Greene, J. D., Cushman, F. A., Stewart, L. E., Lowenberg, K., Nystrom, L. E., & Cohen, J. D. (2009). Pushing moral buttons: The interaction between personal force and intention in moral judgment. *Cognition*, 111(3), 364–371. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2009.02.001>
- Grosch, K., & Rau, H. A. (2020). PROCEDURAL UNFAIR WAGE DIFFERENTIALS AND THEIR EFFECTS ON UNETHICAL BEHAVIOR. *Economic Inquiry*, 58(4), 1689–1706. <https://doi.org/10.1111/ecin.12906>
- Haidt, J. (2003). The moral emotions. In R. J. Davidson, K. R. Scherer, & H. H. Goldsmith (Eds.), *Handbook of affective sciences*. Oxford: Oxford University Press. (pp. 852-870).
- Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind*. Penguin UK. Kap. 7.
- Hall, D., & Buzwell, S. (2012). The problem of free-riding in group projects: Looking beyond social loafing as reason for non-contribution. *Active Learning in Higher Education*, 14(1), 37–49. <https://doi.org/10.1177/1469787412467123>
- Hamilton, W. (1964a). The genetical evolution of social behaviour. I. *Journal of Theoretical Biology*, 7(1), 1–16. [https://doi.org/10.1016/0022-5193\(64\)90038-4](https://doi.org/10.1016/0022-5193(64)90038-4)
- Hamilton, W. (1964b). The genetical evolution of social behaviour. II. *Journal of Theoretical Biology*, 7(1), 17–52. [https://doi.org/10.1016/0022-5193\(64\)90039-6](https://doi.org/10.1016/0022-5193(64)90039-6)
- Hamric, A. B. (2012). Empirical Research on Moral Distress: Issues, Challenges, and Opportunities. *HEC Forum*, 24(1), 39–49. <https://doi.org/10.1007/s10730-012-9177-x>
- Henrich, N. J., Dodek, P. M., Gladstone, E., Alden, L., Keenan, S. P., Reynolds, S., & Rodney, P. (2017). Consequences of Moral Distress in the Intensive Care Unit: A Qualitative Study. *American Journal of Critical Care*, 26(4), e48–e57. <https://doi.org/10.4037/ajcc2017786>
- Hutcherson, C. A., & Gross, J. J. (2011). The moral emotions: A social-functional account of anger, disgust, and contempt. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 719–737. <https://doi.org/10.1037/a0022408>
- Imhof, L. A., Fudenberg, D., & Nowak, M. A. (2007). Tit-for-tat or win-stay, lose-shift? *Journal of Theoretical Biology*, 247(3), 574–580. <https://doi.org/10.1016/j.jtbi.2007.03.027>

- Ingham, A. G., Levinger, G., Graves, J., & Peckham, V. (1974). The Ringelmann effect: Studies of group size and group performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 10(4), 371–384. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(74\)90033-x](https://doi.org/10.1016/0022-1031(74)90033-x)
- Jameton, A. (1984). *Nursing Practice*. Prentice Hall. Kap. 1+18.
- Jameton, A. (1993). Dilemmas of moral distress: moral responsibility and nursing practice. *PubMed*, 4(4), 542–551. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8220368>
- Jameton, A. (2013). A Reflection on Moral Distress in Nursing Together With a Current Application of the Concept. *Journal of Bioethical Inquiry*, 10(3), 297–308. <https://doi.org/10.1007/s11673-013-9466-3>
- Jameton, A. (2017). What Moral Distress in Nursing History Could Suggest about the Future of Health Care. *AMA Journal of Ethics*, 19(6), 617–628. <https://doi.org/10.1001/journalofethics.2017.19.6.mhst1-1706>
- Johnstone, M. J., & Hutchinson, A. (2013). ‘Moral distress’ – time to abandon a flawed nursing construct? *Nursing Ethics*, 22(1), 5–14. <https://doi.org/10.1177/0969733013505312>
- Karakachian, A., & Colbert, A. (2019). Nurses’ Moral Distress, Burnout, and Intentions to Leave: An Integrative Review. *Journal of Forensic Nursing*, 15(3), 133–142. <https://doi.org/10.1097/jfn.0000000000000249>
- Kjærgaard, J. (2018, 12. december). Velfærdsmedarbejdere hårdt ramt af dårligt psykisk arbejdsmiljø. *Netavisen Pio*. <https://piopio.dk/velfaerdsmedarbejdere-haardt-ramt-af-daarligt-psykisk-arbejdsmiljoe>
- Korabik, K. (2014). The Intersection of Gender and Work–Family Guilt. In *Springer eBooks* (pp. 141–157). https://doi.org/10.1007/978-3-319-08891-4_8
- Kreps, D. M., Milgrom, P., Roberts, J., & Wilson, R. (1982). Rational cooperation in the finitely repeated prisoners’ dilemma. *Journal of Economic Theory*, 27(2), 245–252. [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(82\)90029-1](https://doi.org/10.1016/0022-0531(82)90029-1)
- Lazarus, R. S. (1993). From Psychological Stress to the Emotions: A History of Changing Outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44(1), 1–22. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.44.020193.000245>
- Lewis, A. C., & Sherman, S. J. (2010). Perceived Entitativity and the Black-Sheep Effect: When Will We Denigrate Negative Ingroup Members? *The Journal of Social Psychology/Journal of Social Psychology*, 150(2), 211–225. <https://doi.org/10.1080/00224540903366388>
- Lewis, H. B. (1971) Shame and Guilt in Neurosis. *Psychoanalytic Review* 58(3), 419–438.
- Lievrouw, A., Vanheule, S., Deveugele, M., Vos, M., Pattyn, P., Belle, V., & Benoit, D. (2016). Coping With Moral Distress in Oncology Practice: Nurse and Physician Strategies. *Oncology Nursing Forum*, 43(4), 505–512. <https://doi.org/10.1188/16.onf.505-512>
- Lomas, T. (2019). Anger as a moral emotion: A “bird’s eye“ systematic review. *Counselling Psychology Quarterly*, 32(3–4), 341–395. <https://doi.org/10.1080/09515070.2019.1589421>
- Lubbadeh, T. (2020). JOB BURNOUT: A GENERAL LITERATURE REVIEW. *International Review of Management and Marketing*, 10(3), 7–15. <https://doi.org/10.32479/irmm.9398>
- Lützén, K., Cronqvist, A., Magnusson, A., & Andersson, L. (2003). Moral Stress: synthesis of a concept. *Nursing Ethics*, 10(3), 312–322. <https://doi.org/10.1191/0969733003ne608oa>
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job Burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397–422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Maunder, R. G., Heeney, N. D., Greenberg, R. A., Jeffs, L. P., Wiesenfeld, L. A., Johnstone, J., & Hunter, J. J. (2023). The relationship between moral distress, burnout, and considering leaving a hospital job during the COVID-19 pandemic: a longitudinal survey. *BMC Nursing*, 22(1). <https://doi.org/10.1186/s12912-023-01407-5>

- McCarthy, J., & Deady, R. (2008). Moral Distress Reconsidered. *Nursing Ethics*, 15(2), 254–262. <https://doi.org/10.1177/0969733007086023>
- McCarthy, J., & Monteverde, S. (2018). The Standard Account of Moral Distress and Why We Should Keep It. *HEC Forum*, 30(4), 319–328. <https://doi.org/10.1007/s10730-018-9349-4>
- McIntosh, C. (2013). *Cambridge Advanced Learner's Dictionary Fourth Edition*. Cambridge University Press.
- Meier, L. L., & Semmer, N. K. (2013). Lack of reciprocity, narcissism, anger, and instigated workplace incivility: A moderated mediation model. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(4), 461–475. <https://doi.org/10.1080/1359432x.2012.654605>
- Meltzer, L. S., & Huckabay, L. M. (2004). Critical Care Nurses' Perceptions of Futile Care and Its Effect on Burnout. *American Journal of Critical Care*, 13(3), 202–208. <https://doi.org/10.4037/ajcc2004.13.3.202>
- Schjørring, E. *Mette Frederiksen til Altinget: "Jeg har aldrig været glad for velfærdsstaten."* (2024). Altinget - Alt om politik: [altinget.dk](https://www.altinget.dk). <https://www.altinget.dk/artikel/mette-frederiksen-til-altinget-jeg-har-aldrig-vaeret-glad-for-velfaerdsstaten>
- Miceli, M., & Castelfranchi, C. (2018). Reconsidering the differences between shame and guilt. *Europe's Journal of Psychology*, 14(3), 710–733. <https://doi.org/10.5964/ejop.v14i3.1564>
- Morley, G., Bena, J. F., Morrison, S. L., & Albert, N. M. (2023). Sub-categories of moral distress among nurses: A descriptive longitudinal study. *Nursing Ethics*, 30(6), 885–903. <https://doi.org/10.1177/09697330231160006>
- Morley, G., Bradbury-Jones, C., & Ives, J. (2020). REASONS TO REDEFINE MORAL DISTRESS: A FEMINIST EMPIRICAL BIOETHICS ANALYSIS. *Bioethics*, 35(1), 61–71. <https://doi.org/10.1111/bioe.12783>
- Morley, G., Field, R., Horsburgh, C. C., & Burchill, C. (2021). Interventions to mitigate moral distress: A systematic review of the literature. *International Journal of Nursing Studies*, 121, 103984. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2021.103984>
- Morley, G., Ives, J., Bradbury-Jones, C., & Irvine, F. (2017). What is 'moral distress'? A narrative synthesis of the literature. *Nursing Ethics*, 26(3), 646–662. <https://doi.org/10.1177/0969733017724354>
- Mummendey, A., & Wenzel, M. (1999). Social Discrimination and Tolerance in Intergroup Relations: Reactions to Intergroup Difference. *Personality and Social Psychology Review*, 3(2), 158–174. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0302_4
- Nelissen, R. M. A., & Zeelenberg, M. (2009). When guilt evokes self-punishment: Evidence for the existence of a Dobby Effect. *Emotion*, 9(1), 118–122. <https://doi.org/10.1037/a0014540>
- Oberle, K., & Hughes, D. (2001). Doctors' and nurses' perceptions of ethical problems in end-of-life decisions. *Journal of Advanced Nursing*, 33(6), 707–715. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.2001.01710.x>
- Oh, Y., & Gastmans, C. (2013). Moral distress experienced by nurses. *Nursing Ethics*, 22(1), 15–31. <https://doi.org/10.1177/0969733013502803>
- Pedersen, A. F., Andersen, C. M., Olesen, F., & Vedsted, P. (2014). Stress og udbændthed hos alment praktiserende læger er stigende. *Ugeskrift for Læger*, 176(2), 135–138.
- Piantadosi, S. T., & Kidd, C. (2016). Extraordinary intelligence and the care of infants. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113(25), 6874–6879. <https://doi.org/10.1073/pnas.1506752113>
- Riaz, M. K., & Junaid, F. A. (2012). Types, Sources, Costs & Consequences of Workplace Conflict. *Social Science Research Network*.

https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2034057_code1456938.pdf?abstractid=2004302&mirid=1

- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S., & Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 574–586. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.4.574>
- Scheel, A. M., Tiokhin, L., Isager, P. M., & Lakens, D. (2020). Why Hypothesis Testers Should Spend Less Time Testing Hypotheses. *Perspectives on Psychological Science*, 16(4), 744–755. <https://doi.org/10.1177/1745691620966795>
- Schein, C., & Gray, K. (2017). The Theory of Dyadic Morality: Reinventing Moral Judgment by Redefining Harm. *Personality and Social Psychology Review*, 22(1), 32–70. <https://doi.org/10.1177/1088868317698288>
- Schnake, M. E. (1991). Equity in Effort: The “Sucker Effect” in Co-Acting Groups. *Journal of Management*, 17(1), 41–55. <https://doi.org/10.1177/014920639101700104>
- Schunck, R., Sauer, C., & Valet, P. (2015). Unfair Pay and Health: The Effects of Perceived Injustice of Earnings on Physical Health. *European Sociological Review*, 31(6), 655–666. <https://doi.org/10.1093/esr/jcv065>
- Sell, A., Eisner, M., & Ribeaud, D. (2016). Bargaining power and adolescent aggression: the role of fighting ability, coalitional strength, and mate value. *Evolution and Human Behavior*, 37(2), 105–116. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2015.09.003>
- Stets, J. E., & Turner, J. H. (2007). *Handbook of the Sociology of Emotions*. Springer Science & Business Media. Kap. 23
- Strassmann, J. E., & Queller, D. C. (2014). Privatization and property in biology. *Animal Behaviour*, 92, 305–311. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2014.02.011>
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65–93. <https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
- Tangney, J. P. (1992). Situational Determinants of Shame and Guilt in Young Adulthood. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 18(2), 199–206. <https://doi.org/10.1177/0146167292182011>
- Tangney, J. P., Stuewig, J., & Mashek, D. J. (2007). Moral Emotions and Moral Behavior. *Annual Review of Psychology*, 58(1), 345–372. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070145>
- Thomas, K. A., DeScioli, P., Haque, O. S., & Pinker, S. (2014). The psychology of coordination and common knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(4), 657–676. <https://doi.org/10.1037/a0037037>
- Thornton, A., McAuliffe, K., Dall, S. R. X., Fernandez-Duque, E., Garber, P. A., & Young, A. J. (2016). Fundamental problems with the cooperative breeding hypothesis. A reply to Burkart & van Schaik. *Journal of Zoology*, 299(2), 84–88. <https://doi.org/10.1111/jzo.12351>
- Tomasello, M., Carpenter, M., Call, J., Behne, T., & Moll, H. (2005). Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition. *Behavioral and Brain Sciences*, 28(5), 675–691. <https://doi.org/10.1017/s0140525x05000129>
- Udén, G., Norberg, A., Lindseth, A., & Marhaug, V. (1992). Ethical reasoning in nurses’ and physicians’ stories about care episodes. *Journal of Advanced Nursing*, 17(9), 1028–1034. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.1992.tb02036.x>
- Vaaben, N. K., Olesen, K. G., & Gylling, M. (2023). Should I stay or should I go? Moralsk stress som push-faktor i politi, folkeskole og ældrepleje. *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 25(1), 10–27. Article 1. <https://tidsskrift.dk/tidsskrift-for-arbejdsliv/article/view/136840>

- Van Horn, J. E., Schaufeli, W. B., & Taris, T. W. (2001). Lack of reciprocity among Dutch teachers: Validation of reciprocity indices and their relation to stress and well-being. *Work and Stress*, 15(3), 191–213. <https://doi.org/10.1080/02678370110066571>
- Wilkinson, J. M. (1987). Moral Distress in Nursing Practice: Experience and Effect. *Nursing Forum*, 23(1), 16–29. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6198.1987.tb00794.x>